



Samen verschil maken

Onderwijs voor
nu en morgen

Dr. Stella van der Wal-Maris
Lector Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap

Samen verschil maken

Onderwijs voor nu en morgen

Ik draag deze afscheidspublicatie op aan de kinderen, in het bijzonder aan mijn lieve kleindochter Mera Ilja. Dat zij mogen opgroeien tot betrokken, sociaal ondernemende burgers die mee vormgeven aan de samenleving.

Dr. Stella van der Wal-Maris
Lector Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap

Publicatie met afscheidsrede ter gelegenheid van het afscheid als lector aan de Marnix Academie te Utrecht op 14 november 2025, met bijdragen van Marieke Benjamins-ter Hoeven, Bastienne Bernasco, Peter Duifhuis, Elisabeth Fernbach, Rosa Groen & Aniek Draaisma, Andre de Hamer & Gerben de Vries, Frank van Herwaarden, Maarten Hogenstijn, Stijn Hulshof, Petra Jansen, Jans Koene, Eva Kuijpers, Koen Luijns, Peter Luijten, Benjamin Mallon, Martijn de Mik, Kevin Mol, Friso Mout, Marion Ooijevaar, Marleen van Oortmerssen, Marjolijn Peltenburg, Jolanda de Putter, Nicole Poulussen, Elizabeth Rigg, Catherine Roden, Anne Schmidt, Astrid Venes, Marijke van Voorthuijsen en Maud Weerden.

marnix academie

Voorwoord

Zodra de krant wordt opengeslagen, de televisie wordt aangezet of sociale media worden geraadpleegd kan het niemand ontgaan dat er veel gaande is in de wereld. Er is sprake van voortdurende beweging op politiek terrein, in de sfeer van vrede en veiligheid, rondom klimaatvraagstukken en binnen sociale en technologische ontwikkelingen. Ontwikkelingen die enerzijds zorgen baren, maar anderzijds ook hoop en perspectief bieden. Zowel wereldwijd als dichtbij huis is deze dynamiek voelbaar.

Maatschappelijke kansen en uitdagingen raken ook het (opleidings)onderwijs. Als hogeschool en kennisinstelling geeft de Marnix Academie een waardengeladen invulling aan haar maatschappelijke opdracht. Wij willen bijdragen aan een rechtvaardige en duurzame wereld.

Dit streven komt tot uiting in onze visie, in ons opleidingsonderwijs en in ons onderzoek. Wij staan voor onderwijs dat betekenisvol is voor de samenleving van vandaag én morgen.

Het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap sluit naadloos aan bij deze profilering. Het lectoraat versterkt de positie van de Marnix Academie als lerarenopleiding die maatschappelijke betrokkenheid wil stimuleren bij medewerkers, (aankomende) onderwijsprofessionals en leerlingen in het basisonderwijs, en die betrokkenheid wil vertalen naar concreet maatschappelijk handelen.

Bij de totstandkoming van de strategische koers 2022–2028 hebben de inzichten uit dit lectoraat een belangrijke en richtinggevende rol gespeeld. Met name bij het formuleren van onze maatschappelijke opdracht en missie is de invloed

van het lectoraat zichtbaar. Wij zien het als onze taak om studenten te inspireren om, vanuit hun eigen waarden en inspiratiebronnen, te ontdekken welke veranderingen in hun omgeving wenselijk zijn, om kansen voor verandering te herkennen en waarde te creëren — voor het kind in de klas, voor de gemeenschap en voor de wereld waarin zij als professional actief zijn.

De hoopvolle, positieve en actiegerichte boodschap van het lectoraat — en van Stella in het bijzonder — is dat jongeren en kinderen beschikken over een moreel kompas, en dat zij bereid en in staat zijn bij te dragen aan een betere wereld. Door hen te erkennen als serieuze deelnemers aan maatschappelijke verandering investeren wij in een duurzame, inclusieve en rechtvaardige toekomst.



Het lectoraat werd in 2018 opgericht als een Radiant lectoraat 'Toekomstgericht Onderwijs', in samenwerking met De Kempel, iPabo en Hogeschool Iselinge. Binnen dit verband werden twee thematische lijnen onderscheiden: *Onderwijs & Leertechnologie* en *Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap*. In 2022 is besloten het lectoraat te verankeren binnen de Marnix Academie, met een focus op *Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap*. Het lectoraat heeft aantoonbare impact gerealiseerd op het gebied van kennisontwikkeling, kennisdeling en de verbinding met het opleidingsonderwijs — zowel binnen de academie als daarbuiten, in (basis)scholen en (inter)nationale samenwerkingsverbanden. Stella vervulde daarnaast onder meer een verbindende rol tussen de Marnix Academie, Duurzame Pabo en Leren voor Morgen.

Stella is sinds 1991 verbonden aan de Marnix Academie. Na een lange en betekenisvolle loopbaan nemen wij afscheid van haar als lector, maar haar gedachtengoed blijft stevig verankerd in het denken en handelen binnen onze hogeschool. Wij blijven voortbouwen aan onze missie: bijdragen aan een rechtvaardige en duurzame samenleving door (aanstaande) onderwijsprofessionals op te leiden tot bekwame, betrokken en bevlogen leraren met moed.

Bij het terugdenken aan de gesprekken met Stella komen twee woorden telkens naar voren: HOOP en ACTIE. Met haar positieve en inspirerende benadering wist zij collega's en talloze studenten te motiveren om kinderen in hun kracht te zetten, hen perspectief te bieden en te leren hoe zij zelf kunnen bijdragen aan een rechtvaardige en duurzame samenleving. Een boodschap die juist in deze tijd van onschatbare waarde is.

Wij spreken onze grote waardering uit voor de betekenisvolle bijdrage die Stella, met haar bevologenheid, bekwaamheid, betrokkenheid en moed, heeft geleverd aan het onderwijs en onderzoek van de Marnix Academie — en daarmee aan een rechtvaardige en duurzame samenleving.

Astrid Venes

Voorzitter CvB Marnix Academie

Inhoud

Voorwoord	3	Het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap, <i>terugblik</i>	15	Het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap, <i>impact</i>	24
Inleiding	6				
Wartoe	8	Waardenoriëntatie en samen verschil maken in het onderwijs	19	Een constructief hoopgevend perspectief bieden	28
(Eigenzinnige) keuzes van een (jonge) vrouw	8				
(Eigenzinnige) keuzes van de Marnix Academie	10	Waardenoriëntatie en samen verschil maken in het basisonderwijs	19	Tot besluit	30
Samen verschil maken	13	Waardenoriëntatie en samen verschil maken op de lerarenopleiding	21	Referenties	32
				Overzicht bijdragen	37
				Colofon	76

Inleiding

Geachte aanwezigen: College van Bestuur, raad van toezicht, studenten, leraren, collega's, oud-collega's, lieve familie en vrienden en andere belangstellenden. Het is fijn om jullie hier allemaal bijeen te zien ¹. Na 46 jaar werkzaam te zijn in het onderwijs is het dan nu tijd voor een afscheidsrede. Vandaag mag ik jullie toespreken, voor de laatste keer als lector Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap. Nog eenmaal houd ik vanaf deze plaats een pleidooi voor onderwijs dat ertoe doet, onderwijs waarbij het 'waartoe' de koers bepaalt. Daarna geef ik het stokje vol vertrouwen door aan collega's hier op de Marnix Academie, op andere plekken in Nederland en in het buitenland.

In mijn lectorale rede, ruim zes jaar geleden, stak ik in op het in verbinding (leren) staan; in verbinding met jezelf, de ander en de wereld. Wie mij goed kent zal dat niet verbazen; voor mij is een leven in verbinding essentieel. Het is

voor mij de kern van goed leven en van goed onderwijs. In dit pleidooi wil ik hier graag dieper op ingaan. En hoewel ik daar avonden over zou kunnen vullen, zal ik mij proberen te beperken tot het halfuurtje dat mij toegestaan is.

Ik benut deze middag om te schetsen wat in mijn ogen kenmerken zijn van optimaal basisonderwijs en hoe het opleidingsonderwijs dat hierop voorbereidt eruit kan zien. Het is onderwijs vanuit een hoopgevend perspectief, waarin kinderen leren in verbinding te staan met zichzelf, de ander en de wereld en leren ingaan op het appèl dat de ander en de wereld op hen doet. Onderwijs dat leerlingen toerust om samen actief vorm te geven aan een wereld waarin zij zelf willen leven. Kortom, onderwijs vanuit een hoopgevend, democratisch en handelingsgericht perspectief. Onderwijs dat de wereld de school in haalt en dat de school in de wereld zet.

//

Help children experience the power of the kind of empathic problem-solving that brings about positive, lasting change in the world around them.

Nancy Welsh,
entrepreneur, United States

We hebben in Nederland een vaststaand curriculum met daarnaast veel ruimte voor het maken van eigen keuzes. Laat bij het maken van keuzes het 'waartoe' richtinggevend zijn.

1. De afscheidspublicatie bevat naast de afscheidsrede die ik op 14 november 2025 in verkorte vorm heb uitgesproken ook 'Inkijkjes': bijdragen van dertig personen die met of in het lectoraat hebben gewerkt. In een inkijkje wordt de impact van het lectoraat in een specifieke context beschreven. De inkijkjes vormen een rijke aanvulling op de rede.



Waar toe

(Eigenzinnige) keuzes van een (jonge) vrouw

In 1980 besloot een vrouw van begin 20, opgegroeid in Wageningen, dat ze lerares wilde worden in een kwetsbare wijk in de Randstad. Er kwam een vacature die haar aansprak door de toelichting: "Van sollicitanten verwachten wij dat zij als meelevend christen willen meewerken om juist onze leerlingen (uit veelal sociaal zwakkere milieus) de zo nodige extra kansen te geven" en "dat ze willen meewerken aan eventuele onderwijskundige vernieuwingen". In haar sollicitatiebrief schreef ze onder meer: "Ten eerste voel ik mij aangetrokken tot het lesgeven aan kinderen uit een sociaal zwak milieu [...] Ik heb gehospiteerd op een school voor Zeer Moeilijk Opvoedbare Kinderen, op een Zigeunerschool ² en op een Mavo." Die jonge vrouw, dat vermoedt u waarschijnlijk al, was ik..

Een paar maanden later werkte ik als lerares Nederlands op de Dr. J. Th. De Vissermavo in Rotterdam Zuid en coördineerde ik het onderwijs aan nieuwkomers. Men ging ervan uit dat ik daar, gezien mijn stage-ervaringen, het nodige van wist. Daar kan ik kort over zijn: dat was niet zo. Er ging een wereld voor me open. Het eerste jaar vroeg ik me geregeld af waar ik aan begonnen was, maar al snel werd De Vissermavo echt mijn school. Na een jaar werd ik studiebegeleider en brugklascoördinator, het jaar daarop ook wiskundedocent. De Vissermavo bleek een hechte gemeenschap, structureel gericht op het creëren van kansen en het bieden van optimaal onderwijs. Ik geef een voorbeeld. Ook al waren we een middelbare school, we gingen bij alle leerlingen op huisbezoek. Hierdoor zagen we dat heel veel leerlingen geen plekje hadden om rustig te werken. Onze conclusie was: we maken het eerste jaar huiswerkvrij en regelen

voor ouderejaars dat ze op school hun huiswerk kunnen maken. Ik voelde me op de Vissermavo zo thuis, dat ik me niet anders kon voorstellen dan dat ik hier tot mijn pensioen zou blijven werken. Het liep anders. De Vissermavo moest fuseren en zou daarbij veel van zijn eigenheid en eigenzinnigheid moeten opgeven. Ik wachtte die fusie niet af.

In 1991 ruilde ik De Vissermavo in voor de Marnix Academie; ik ging aan de slag als docent rekenen/wiskunde & didactiek. De identiteit van de Marnix Academie speelde hierbij een belangrijke rol. Gesprekken met Piet Keus, de toenmalige voorzitter van het CvB, leidden bij mij tot de conclusie dat de Marnix Academie eigenzinnige keuzes maakte.

2. Tegenwoordig zou de school aangeduid worden als een school voor Roma-kinderen.



Richtinggevende oriëntaties waren: ruimte bieden, zoeken en er zijn voor de ander (De Kort, 2019). “Daar wil ik werken!” Ik solliciteerde en werd aangenomen. Men ging ervan uit dat ik, met al mijn ervaring als wiskundedocent op een mavo, veel zou weten van de didactiek van het reken-/wiskundeonderwijs op de basisschool. Ook daar kan ik kort over zijn: dat was niet zo. Die didactiek bleek overigens wel reuze interessant, en mijn liefde voor reken-/wiskundeonderwijs was blijvend. Ook op de Marnix Academie voelde ik me snel thuis. Toen ik tien jaar op de academie werkte kreeg ik op een feestje de vraag “Waar werk jij tegenwoordig?” Ik vroeg me af of het tijd was voor een nieuwe stap. Al snel besloot ik van niet. “Zolang ik trots kan zijn op de Marnix Academie en haar keuzes en er steeds weer nieuwe uitdagingen op mijn pad komen blijf ik.” Die uitdagingen kwamen er, trots was ik meestal, en ook in tijden dat die trots wankelde bleef de Marnix toch echt mijn Marnix. Enkele van de uitdagingen die op mijn pad kwamen: ik werd vakgroepcoördinator, programmaontwikkelaar,

stage-regiocoördinator, programmaleider Toetsing en voorzitter van de Opleidingscommissie. Langzaam maar zeker schoof mijn interesse naar onderzoekend innoveren. Met een prachtig team ontwikkelden we een academische pabo-opleiding met een eigen koers; Research & Design ateliers vormden het hart (Van der Wal-Maris et al., 2017). Daarnaast werd ik senioronderzoeker in diverse Research & Design groepen: heterogeen samengestelde leerwerkgemeenschappen, waarin leraren, lerarenopleiders, studenten en een senioronderzoeker een vraag van een school onderzoeken (Van Popta-Erkens et al., 2018). Ik werd ook lid van het lectoraat Kantelende Kennis en ik was betrokken bij de oprichting van het onderzoekscentrum van de Marnix Academie, het Marnix Innovatie Centrum (MIC). In 2010 startte ik een promotiestudie over het creëren van leeromgevingen in academische pabo's die betekenisgericht leren stimuleren (Van der Wal-Maris, 2017).

In 2011 bezocht ik voor het eerst een internationaal wetenschappelijk congres waar ik zelf ook een bijdrage verzorgde. Paulien Meijer maakte daar veel indruk op mij met een verhaal over *teacher identity*. Ze hield een vurig pleidooi om persoonlijke en professionele identiteit niet los van elkaar te zien maar als verweven. Dat je deze niet los van elkaar kunt zien heb ik zelf ook ervaren. In 2012 overleed onze zoon Ilja Bikri, vlak na zijn 23ste verjaardag, totaal onverwachts. Existentiële vragen drongen zich, meer nog dan voorheen, aan ons op. We realiseerden ons dat we te kiezen hadden. Te kiezen hoe we verder zouden gaan, te kiezen voor wat er voor ons ten diepste toe doet. Het werd een keuze voor het leven, voor het aangaan van verbinding. Ook werkgerelateerde keuzes kwamen met meer nadruk dan voorheen in het teken te staan van een verschil ten goede willen maken. Toen eind 2017 de Marnix Academie, IPABO, De Kempel en Iselinge met elkaar ruimte creëerden voor een lectoraat Toekomstgericht Onderwijs besloot ik te solliciteren.

In mijn sollicitatiebrief schreef ik: "Voor het vormgeven van toekomstgericht onderwijs zie ik (minimaal) twee sporen: lerenden ondersteunen in het vormgeven aan persoonlijke ontwikkeling en groei én leren hoe bij te dragen aan een samenleving waarin het voor ieder goed toeven is."

Ik werd benoemd als lector. Voor het samenwerkingsverband richtte ik me op het onderwerp 'Onderwijs & Technologie'. We ontwikkelden een master, ik werd *academic director* en leidde de onderzoeksgroep 'Onderwijs & Leertechnologie'. Daarnaast richtte ik een Marnix-eigen lectoraatsgroep in: 'Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap'. Na mijn eerste lectoraatsperiode wilde ik meer focus en doorgaan met het onderwerp dat mij het meest raakte: lerenden toerusten voor het actief bijdragen aan een betere wereld. De Marnix Academie honoreerde deze wens, en ik ging verder met een lectoraat 'Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap'. Tot op de dag van vandaag.

Tot zover iets over mijn keuzes; dan zal ik me nu richten op de keuzes van de Marnix Academie.

(Eigenzinnige) keuzes van de Marnix Academie

Dat ik solliciteerde op een baan bij de Marnix Academie kwam vooral door het sterke, eigenzinnige, onderwijskundig leiderschap waarbij de 'waartoe' vraag richtinggevend was. Dat eigenzinnige, dat waardengedreven keuzes maken, komt in de loop der jaren steeds weer terug. Ik geef drie voorbeelden.

In 2006 werd het competentiegericht opleiden ingevoerd op de lerarenopleidingen. In de wet Beroepen in het Onderwijs (BIO) werden zeven competenties voor het beroep vastgelegd. Stichting Beroepskwaliteit Leraren (SBL) werkte deze competenties uit. Op de Marnix Academie waren we in die tijd op weg om inspiratie en normativiteit bewust, expliciet en integraal in het opleidingsonderwijs te verwerken (Van der Eijck et al., 2009). We

beschreven dat we studenten wilden opleiden tot bekwame, betrokken en bevlogen leraren met lef: leraren die weten waar ze voor staan en die zich daarin kunnen ontwikkelen en vernieuwen; die richting kunnen geven aan professioneel handelen en zich daarin kunnen ontwikkelen en vernieuwen door dialoog, (zelf-)reflectie en feedback; die met hart en ziel willen werken aan een samenleving gebaseerd op rechtvaardigheid, solidariteit, duurzaamheid en compassie (Van de Berg et al., 2009). Deze visie op het beroep was relationeel van karakter; de grondtoon het ingaan op het appèl van de ander (vgl. Levinas, 1991/1974). Onze studenten werden uitgedaagd op de vraag naar het waartoe van leren en onderwijzen. In de landelijk voorgeschreven competenties misten we deze insteek. De oplossing? We voorzagen de competenties van een Marnix-eigen inkleuring en voegden er een achtste competentie aan toe: 'Competent in inspiratie en normatief handelen', vanaf 2014 ongevormd naar 'Competent in inspirerend, wijs en waardenvol handelen' (Van de Berg et al., 2014).

Dat aanpassen van het landelijke competentieprofiel was een weloverwogen, beredeneerde, eigenzinnige en waardengedreven keuze.

Een tweede voorbeeld. Begin 2000 werd steeds duidelijker dat het opleiden van leraren niet alleen op de pabo moest plaatsvinden, maar juist ook in de praktijk van de basisschool. Voor de Marnix Academie paste dit bij haar relationele insteek in opleiden. We werden pionier in het versterken van de samenwerking tussen pabo en basisscholen. De academie introduceerde de term partnerschap: één dynamische leerruimte waar alle betrokkenen deel van uitmaken, de kwaliteiten van alle partners optimaal gebruikt worden en iedereen van en met elkaar leert (Timmermans, 2022). Sinds 2021 is er ook een lectoraat aan het partnerschap gekoppeld: 'Samen Opleiden & Professionaliseren'. De keuze voor een partnerschap was een weloverwogen en beredeneerde, eigenzinnige en waardengedreven keuze.

Dan nu het laatste voorbeeld, dat illustreert hoe het ingaan op het appèl van de ander ook maatschappelijk geladen werd. In 1997 startte de Marnix Academie met het verankeren van Leren voor Duurzame Ontwikkeling in het curriculum (De Vries et al., 2022). Ook dit werd Marnix-eigen ingekleurd: 'Bewust zijn van, respect hebben voor, verantwoordelijkheid willen nemen voor De Ander en Het Andere, in verleden, heden en toekomst, dichtbij en ver weg' (De Vries, 2014). Duurzaam denken en handelen gingen deel uitmaken van het competentieprofiel van de Marnix-student. Bij de accreditatie in 2015 kreeg de academie een bijzonder keurmerk voor duurzaamheid, en twee jaar later werd de Marnix Academie een UNESCO hogeschool. Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap werd opgenomen in het onderzoeks- en onderwijsprogramma. Onderzoek op dit terrein startte met het participeren in het Erasmus+ project 'Ukids' (2017-2021), een project dat gericht was op het zelf actief ondernemend bij kunnen en willen dragen aan duurzame ontwikkeling. In het

onderwijs vertaalde deze actiegerichte insteek zich in de ontwikkeling van een langlopende leerlijn in een vernieuwd voltijd bachelor curriculum: de LEV-lijn. Lev, het Hebreeuwse woord voor 'hart', staat hier voor werken met hart en ziel, vanuit een stevige professionele identiteit, verbonden met eigen waarden. Studenten worden in de LEV-lijn begeleid in hun ontwikkeling tot sociale en zelfbewuste wereldburgers die hun maatschappelijke verantwoordelijkheid voelen, kansen zien voor verandering en deze weten te vertalen in concreet leerkrachtgedrag. Deze LEV-lijn staat in directe verbinding met het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap; onderwijs en onderzoek versterken elkaar (Mout et al., 2022, Van der Wal-Maris et al., 2025). De keuze voor het actief ondernemend bijdragen aan duurzame ontwikkeling was een weloverwogen en beredeneerde, eigenzinnige en waardengedreven keuze.



Een waardengeladen curriculum

door > Koen Luijns



Ik schetste dat we keuzes kunnen en moeten maken. Deze rede is een pleidooi voor het verankeren van onze keuzes en acties in het 'waartoe', ook in het onderwijs. Of, om het met de woorden van Biesta te zeggen: een pleidooi voor het verankeren van keuzes in de vraag naar wat lerenden gaan doen met alles wat ze geleerd hebben (Biesta, 2022).



Leren met LEV

door > Friso Mout

De Marnix Academie kent hierin een traditie. Steeds opnieuw zoekt de academie naar hoe wij ons verhouden tot beroepen in het onderwijs en het opleiden hiertoe. Dit zie je ook terug in het strategisch beleidsplan 2022-2028 en het pas opgeleverde visiedocument. Keuzes worden telkens opnieuw gedefinieerd en geladen en de formulering anno 2025 is als volgt: de Marnix Academie wil een open leergemeenschap zijn voor en door bekwame, betrokken en bevlogen onderwijsprofessionals

met moed, om samen te bouwen aan een rechtvaardige en duurzame samenleving (Marnix Academie, 2022). "In een wereld die complex is en snel verandert, vraagt het moed om je stem te laten horen, ook als die anders klinkt" (Marnix Academie, 2025a). Ik doe een appèl op 'mijn' Marnix om blijvend weloverwogen, beredeneerd en fier eigenzinnig te zijn én om steeds opnieuw waardengeladen keuzes te maken die geënt zijn op het mee willen bouwen aan een rechtvaardige en duurzame wereld.



Samen verschil maken

Tijd om uit te zoomen. Samenlevingen staan wereldwijd voor een veelheid aan maatschappelijke uitdagingen die elkaar vaak versterken. Voorbeelden hiervan zijn klimaatontwrichting, groeiende sociale ongelijkheid, mentale uitputting, polarisatie en het afbrokkelen van democratische structuren. De wereld bevindt zich in een periode van grote overgangen en spanningen groeien. Daarnaast is er ook een groeiend bewustzijn dat wij op verantwoorde wijze actie moeten ondernemen om duurzame ontwikkeling te realiseren; ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder de behoeften van toekomstige generaties, zowel hier als in andere delen van de wereld, in gevaar te brengen (World Commission on Environment and Development, 1987). Het werken aan duurzame ontwikkeling rust op vijf pijlers die de onderlinge verbondenheid van

sociale, ecologische, economische en maatschappelijke aspecten benadrukken: People (mensen), Planet (planeet), Prosperity (welvaart), Peace (vrede) en Partnership (partnerschap) (Rahm et al., 2025). De duurzame

ontwikkelingsdoelstellingen zoals geformuleerd door de Verenigde Naties (SDG's) (United Nations, 2015) kunnen langs deze pijlers gestructureerd worden (Figuur 1).

Figuur 1.

Structurering van de SDG's langs de vijf pijlers van duurzame ontwikkeling



Werken aan duurzame ontwikkeling vraagt inspanning van iedereen. Sass et al. (2020) introduceren het concept 'Action Competence in Sustainable Development'. Dit competentie-raamwerk omvat zowel persoonlijke als interpersoonlijke elementen die van belang zijn bij het werken aan duurzame ontwikkeling. Zie Figuur 2 voor een uitwerking.

Onderwijs speelt een cruciale factor in het ontwikkelen van duurzaamheidscompetenties (O'Donoghue et al., 2018; UNESCO, 2020; Wals, 2015), en een actiegerichte aanpak van onderwijs voor duurzame ontwikkeling draagt bij aan het ontwikkelen van een actie-competentie op dit gebied (Sass et al., 2023).

De wereld leren zien als een omgeving waaraan je kunt bijdragen (De Winter, 2024) en leren om dit ook te doen: laat dat nu precies aansluiten bij de doelstelling van ons [!\[\]\(869f8db8cb6058a4d20fc99f4521bf06_img.jpg\) lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap](#) (Klaver et al., 2025).

Figuur 2.

Kernkenmerken van een actie-competent individu, zoals opnieuw gedefinieerd door Sass et al., 2020.



Het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap, terugblik

Het onderzoek van het lectoraat richt zich op een didactiek die leerlingen en (aankomende) onderwijsprofessionals in staat stelt de kennis en vaardigheden te ontwikkelen die nodig zijn voor het actief sociaal ondernemend bijdragen aan duurzame ontwikkeling en op het bieden van handvatten voor (aankomende) onderwijsprofessionals om leerlingen hierin te ondersteunen. In aansluiting hierop worden onderzoeksmatig materialen voor het onderwijs ontwikkeld. Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap (*Social Entrepreneurship Education, SEE*) is in Nederland relatief onbekend.

Aan de hand van twee herinneringen uit de startperiode van het lectoraat kleur ik het begrip in.

Het was een mooie nazomermiddag in 2018. Ik zat met Gerben de Vries, oud-collega en aanjager van duurzaamheidsambities van de Marnix Academie, in de buurt van de academie op een terras. Hij had gehoord dat ik 'iets' in zijn voetsporen zou gaan doen, en zag hierin een mooie gelegenheid om documenten die reuze interessant voor mij zouden zijn over te dragen. We praatten wat, een paar tassen met materiaal wisselden van eigenaar. Toen kwam de vraag die hem al een tijdje bezighield: "Waarom praat je over sociaal ondernemerschap? Het zet mensen op het verkeerde been, het roept beelden op van een onderneming starten of runnen, van winst maken en oké, daarnaast ook van sociale impact hebben."

"Hoog tijd om dat beeld bij te stellen", reageerde ik. "Sociaal ondernemerschap is een veel breder begrip. Ondernemerschap gaat in de kern over het zien en benutten van kansen om waarde te creëren (zie Figuur 3). Bij sociaal ondernemerschap wil je een positieve verandering teweegbrengen in de maatschappij, dichtbij of ver weg, groot of klein. Je kunt denken aan het opzetten van een sociale onderneming, maar bijvoorbeeld ook aan het verbeteren van je buurt."

Inkijkje

Sociaal ondernemerschap als toegepaste oxymoron
door > André de Hamer
en Gerben de Vries >

De kern van sociaal ondernemerschap is het zien en benutten van kansen om sociale waarde te creëren (Brock en Steiner, 2009; Nicholls, 2010; OECD/EU, 2019; Roberts en Woods, 2005). Mensen die sociaal ondernemen zien maatschappelijke uitdagingen als kansen om bij te dragen aan een betere wereld en komen in actie (o.a. Bornstein & Davis, 2010; Brock & Steiner, 2009; Lindner, 2018). Deze omschrijving maakt zichtbaar dat iedereen, ongeacht leeftijd of context, sociaal ondernemend kan zijn. De benadering van Onderwijs in Sociaal

Ondernemerschap in het primair en voortgezet onderwijs sluit aan bij deze brede definiëring van sociaal ondernemen; het richt zich op het zelf, meestal samen met anderen, sociaal ondernemend worden. Kinderen en jongeren die leren sociaal te ondernemen komen in aanraking met de echte wereld en met uitdagingen op het gebied van duurzame ontwikkeling. Denk bijvoorbeeld aan de plastic soep, de leefbaarheid in de eigen wijk, armoede en vooroordelen. Uitdagingen waar leerlingen mee aan de slag gaan zijn onder meer afhankelijk van de leeftijd, de eigen interesses en context. Onderwijs in Sociaal

Ondernemerschap is een manier om maatschappelijke betrokkenheid te vergroten; een belangrijk maar nog onderbelicht doel van burgerschapsonderwijs (Inspectie van het Onderwijs, 2022).



It's time to mainstream ... education with an action-oriented approach that helps young people understand their power to make a difference.

Audrey Azoulay,
directeur-generaal van UNESCO, 2024

Echter, het lectoraatsonderzoek naar Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap gaat verder dan het leerlingen aanleren om sociaal ondernemend te zijn. Aan de hand van een tweede herinnering licht ik dit toe.

Figuur 3.

Kernelementen van ondernemerschap



Elizabeth (Rigg), weet je nog? Het was voorjaar 2019. De lectoraatsgroep Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap was net gestart en bestond uit ons tweeën. Op dinsdagochtenden om vijf over tien snelden we, na beiden college te hebben gegeven, naar een leeg lokaal op de eerste verdieping. Hier verschansten we ons met stapels papier, onvindbaar voor wie ons zocht. We hadden anderhalf uur voordat we weer les moesten geven of een overleg indoken. Deze tijd samen koesterden we. Ons doel was een theoretisch kader opbouwen. We verzamelden veel relevante - en naar later bleek ook minder relevante - literatuur en onderzoek. De hectiek van alledag was even ver weg, en af en toe een artikel zoekend probeerden we samen vast te stellen wat nodig was om de kern van Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap helder voor het voetlicht te krijgen en te onderbouwen. Jij wees keer op keer op het belang van een pedagogische dimensie. En dat was zo terecht Elizabeth; in de loop der jaren werd mij steeds duidelijker dat die dimensie ontzettend belangrijk is als je het hebt over het leren bijdragen aan een betere wereld.

Inkijkje

De stem van het kind

door > Elizabeth Rigg

Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap kent drie dimensies: een maatschappelijke dimensie (bijdragen aan duurzame ontwikkeling), een handelingsgerichte dimensie (ondernemen) en een pedagogische dimensie. De eerste twee heb ik hiervoor toegelicht, op die laatste ga ik nu dieper in.

In de pedagogische dimensie staat subjectificatie centraal. Subjectificatie is een lastig begrip.

Figuur 4.

Pedagogische dimensie van Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap

Compassie
Empathie
Zorgzaamheid

In
verbinding
staan

Het laat zich grofweg omschrijven als persoonsvorming die gericht is op het ontdekken van eigen drijfveren en passies, het je afvragen hoe je je verhoudt tot jezelf, de ander en de wereld, het zoeken naar een goede balans tussen wat wenselijk is voor jezelf, die ander en die wereld (Biesta 2017, 2018), en het samen perspectief ontdekken (De Winter, 2017). Dit vraagt om onderwijs dat leerlingen ondersteunt in het ontwikkelen van *shared agency*: het vermogen om samen doelen te stellen en bereiken, en daarmee verantwoordelijkheid te nemen in de samenleving (Biesta, 2022; De Winter, 2024). De Winter (2024) heeft hierbij een handelings-

gerichte, hoopgevende samenlevingspedagogiek voor ogen, met een grote nadruk op initiatief en participatie van jongeren zelf. Naast curriculaire ruimte is hierbij een cultuur waarin waarden, verbondenheid en ethiek bespreekbaar zijn van belang (Wals, 2025). Leren sociaal te ondernemen start met het in verbinding staan met jezelf, de ander en de wereld. Vervolgens richt de aandacht zich op het ontwikkelen van compassie, empathie en zorgzaamheid, om van daaruit een probleem of uitdaging te verkennen en je eraan te verbinden. De pedagogische dimensie van leren sociaal te ondernemen wordt gesymboliseerd door het hart en de reflectiepijlen (zie Figuur 4).

Inkijkje

Ik heb een steen verlegd in een rivier op aarde

door > Marijke van Voorthuysen >

Inkijkje

Eigen toekomst bepalen

door > Marleen van Oortmerssen >



Waardenoriëntatie en samen verschil maken in het onderwijs

Waardenoriëntatie en samen verschil maken in het basisonderwijs

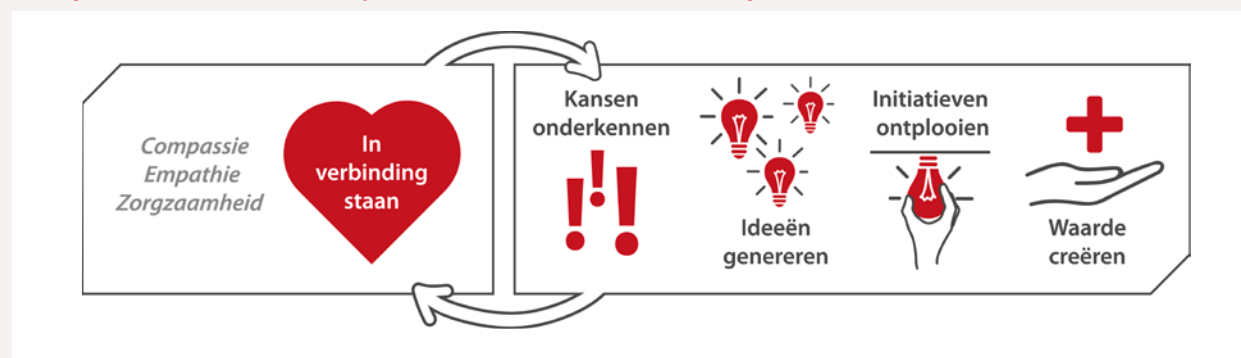
De manier waarop kinderen worden grootgebracht maakt groot verschil voor hun eigen leven, voor het dagelijks samenleven en voor de bereidheid om actief te participeren in de samenleving (De Winter, 2011/2024). Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap richt zich op het ontwikkelen van competenties waardoor je een positief verschil kan maken ten aanzien van maatschappelijke uitdagingen. Dit sluit aan bij de definitieve conceptkerndoelen die voor burgerschap in het primair onderwijs zijn geformuleerd, en die ingaan op het laten verkennen van de mogelijkheden om bij te dragen aan de samenleving en het vormgeven van

maatschappelijke betrokkenheid (SLO, 2025). Het draait bij Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap om het ontwikkelen van een gevoeligheid voor de behoeften van jezelf, de ander en de wereld en het ontwikkelen van compassie, empathie en zorgzaamheid, om je vervolgens te verbinden aan een maatschappelijke uitdaging met de bedoeling bij te dragen aan een verandering ten goede.

Samen met anderen onderzoek je de uitdaging, de verandering die je graag zou zien en de kansen die je hebt om bij te dragen aan die verandering, genereer je ideeën en ontplooi je initiatieven waarmee je toegevoegde waarde creëert. Tijdens het hele proces wordt vooruit- en teruggeblikt (Van der Wal-Maris, 2019). In Figuur 5 zijn de belangrijkste componenten van Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap gevisualiseerd.

Figuur 5.

Componenten van Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap



Bij Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap zijn ideeën en initiatieven van leerlingen leidend (Koene & Van der Wal-Maris, 2024). Als leerkracht is het belangrijk je te realiseren dat het nadenken over grote maatschappelijke uitdagingen een verlamdend effect kan hebben op het ontwikkelen van ideeën en initiatieven. Het is dan helpend om deze uitdagingen concreet en betekenisvol te maken (Pauw, 2015), bijvoorbeeld door ze te verbinden aan de eigen leefwereld. Ik geef een voorbeeld. Leerlingen die met het thema 'samenleven' aan de slag wilden maar niet wisten hoe, kregen de suggestie om naar het samenleven in hun eigen wijk te kijken en te bedenken wat ze zouden kunnen doen om dat nog fijner te maken. De leerlingen kozen ervoor om activiteiten te organiseren waardoor buurtbewoners elkaar beter leerden kennen. Twee andere voorbeelden worden uitgebreider beschreven in de kaders.

Sociaal ondernemen in de klas



De wereld gezien door een roze bril; leerlingenwerk.

Plant meer groen, help de aarde

Als leerlingen van groep 6 gevraagd wordt de wereld 'door een roze bril' te tekenen, tekenen veel leerlingen zaken die met het klimaat te maken hebben. Juf Nynke besluit hierop in te gaan in een project. Ze zet in op place attachment, verbondenheid met een plek (Adang & Blankman, 2020), in de hoop dat de leerlingen vanuit eigen waarden en gevoel zelf actie willen ondernemen om zorg te dragen voor hun eigen omgeving. Ze maakt in de wijk een educatieve vlog waarin KliMathilde de kinderen om hulp vraagt. En dat werkt! Bewoners uit de wijk ontvangen een zakje met zaadjes in de brievenbus met daarbij een dringende boodschap van groep 6: "Plant meer groen, help de aarde". Daarnaast werken leerlingen ideeën uit voor een groen schooldak. In een gesprek met de directrice blijkt dat dat niet mogelijk is; schoolmoestuintjes realiseren wordt het doel. De leerlingen dienen een verzoek in bij de gemeente en zetten een handtekeningactie op om dit verzoek kracht bij te zetten. Intussen kan iedereen alvast potentiële locaties voor de moestuintjes deponeren in een ideeën box.

Nynke Vervoorn

groep 6 - Torenpleinschool - Vleuten



Ja, ook kleuters!

door > Martijn de Mik



Waardenoriëntatie en samen verschil maken op de lerarenopleiding

Het is tijd om de blik te richten op wat het leren samen verschil te maken vraagt van leraren en lerarenopleidingen. Onderzoek wijst uit dat veel leraren handelingsverlegen zijn als het aankomt op het stimuleren van maatschappelijke betrokkenheid en participatie, vooral rond duurzaamheidsuitdagingen (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2024; Van Poeck et al., 2024). Zij zijn nog onvoldoende toegerust met competenties om op dit gebied leerprocessen te bevorderen (Boeve-de Pauw et al., 2022; Rieckmann, 2019). Dergelijk onderwijs vraagt van leraren dat ze zich niet opstellen als neutrale kennisoverdragers of curriculumbewakers, maar als moreel en pedagogisch kompas. Het vraagt het kunnen werken met waarden, complexiteit en onzekerheid en het ontwerpen van onderwijs

Mijn thuis in beeld

Waar tussen de leerlingen van groep 5 in de klas best een gemoedelijke sfeer hangt, gaat het er op straat soms heel anders aan toe. De verschillen tussen groepen leerlingen zijn groot. Er zitten kinderen in de klas die opgegroeid zijn in Gaza, Eritrea of Marokko en kinderen die in de buurt zijn opgegroeid. Meester Frank besluit

om in te zetten op onderlinge verbinding middels een kijkje achter elkaars voordeur.

Leerlingen gaan een stukje van hun identiteit in beeld brengen. Ze krijgen allemaal een iPad mee naar huis en nemen foto's van hun voordeur, hun avondmaaltijd en een voorwerp dat iets zegt over henzelf of hun familie. In de klas raden leerlingen welke foto's bij wie horen en geven leerlingen uitleg bij hun gekozen beelden. Er wordt met trots gesproken wordt over recepten en gewoontes. De foto's worden vervolgens onderdeel van een poster, aangevuld met o.a. een getekend zelfportret, waarop leerlingen zichzelf in beelden voorstellen. Om het 'trots zijn op je identiteit' kracht bij te zetten, worden deze posters een weekend lang geëxposeerd in een verzorgingstehuis in de buurt. De kinderen gaan hun posters daar ophangen, onder het toezien van de eerste oudere bezoekers. Ouders krijgen een uitnodiging om de expositie 'Mijn thuis in beeld' te bezoeken.

Sociaal ondernemen in de klas



Frank de Jong

groep 5 - R. de Jagerschool - Woerden

dat leerlingen uitnodigt tot subjectificatie (Wals, 2025). Dit is gecompliceerd. Het is belangrijk om studenten te ondersteunen in de ontwikkeling van deze kant van hun professionele identiteit. Dat kan door het aangaan van gesprekken over het omgaan met het appèl dat de ander en de wereld op hen doet (Van der Wal-Maris et al., 2025) en gesprekken over openheid, dialogische ruimte, kwetsbaarheid en pedagogische autonomie (Wals, 2025).

Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap vraagt van veel (aanstaande) leraren een verandering in leraargedrag; naast aandacht voor subjectificatie is er een leerlinggerichte aanpak nodig. Verandering in leraargedrag wordt niet bereikt met korte, op zichzelf staande projecten (Algurén, 2021; Van der Wal-Maris et al., 2025). Studenten wijzen op belang van het herhaaldelijk en gedurende langere periodes uitgedaagd worden door een 'leren-door-te doen' aanpak (vgl. Mindt en Rieckmann, 2017) gecombineerd met het gestimuleerd worden tot kritisch denken en reflectie (vgl. Vare et al, 2019; Wals, 2025). Dit geldt voor zowel

het zelf ontwikkelen van maatschappelijke betrokkenheid en sociaal ondernemerschap als voor het je bekwamen in Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap (Van der Wal-Maris et al., 2025). Hun aanbeveling sluit aan bij een pleidooi van Seikkula-Leino et al. (2022) om in de lerarenopleiding ervaringen aan te bieden op het snijvlak van Leren voor Duurzame Ontwikkeling en ondernemerschapsonderwijs.

Een aantal voorbeelden

Derdejaars studenten van de bacheloropleiding van de Marnix Academie houden zich in het onderwijsprogramma 'Leren voor het leven' een half jaar lang intensief bezig met de vraag: "Als je leerlingen wilt leren maatschappelijk betrokken te zijn en actief mee vorm te geven aan een wereld waarin ze willen leven, wat betekent dit dan voor je onderwijs?" De studenten



ontwerpen vakgeïntegreerd onderwijs waarin ze zich samen met kinderen inzetten voor een betere wereld. Kinderen hebben in het proces de hoofdrol. Vooraf en tijdens het onderwijs gaan de studenten na wat er leeft en speelt bij de kinderen in hun groep en stemmen daar op af. Dat blijkt een grote uitdaging. Als student moet je soms net wat verder gaan in het ruimte bieden aan leerlingen dan je eigenlijk durft. Dat vraagt lef, openheid, wendbaarheid en vooral vertrouwen in jezelf en in de leerlingen (Koene & Van der Wal, 2024). Maaïke, derdejaars student, vertelt over een project in groep 3 waarin kinderen leren sociaal te ondernemen en beschrijft wat ze er van geleerd heeft. Zie video op pagina 22.

Een andere derdejaars student die stage liep op Aruba en daar aan de slag ging met sociaal ondernemerschap schrijft het volgende over haar ervaringen: "Wat ik hier vooral uit meeneem is dat ik ook in Nederland meer maatschappelijke betrokkenheid wil tonen. Dit kan in de vorm van vrijwilligerswerk, maar ik wil ook van de leerlingen in mijn toekomstige



klas changemakers maken. Ik ben ervan overtuigd dat wij als leerkrachten de nieuwe generatie opvoeden en die generatie kan straks ook het verschil maken. Mijn rol als

leerkracht is van belang, ik moet zelf het goede voorbeeld geven en ik wil de leerlingen bewust maken van hun rol in de maatschappij."

Inkijkje

Laat los

door > Jans Koene

Inkijkje

De Marnix Maker Faire

door > Petra Jansen

Inkijkje

Wijzen bouwen bruggen, dwazen bouwen muren

door > Frank van Herwaarden

Inkijkje

Compassie, empathie en zorgzaamheid

door > Marion Ooijevaar

Het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap, impact

Met het instellen van het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap koos de Marnix Academie niet alleen voor het realiseren van een langlopende leerlijn gericht op het leren zelf en met kinderen verschil te maken, maar ook voor het onderzoekend innoveren op dit terrein (Mout et al., 2022; Van der Wal-Maris et al., 2025). Dat leidde tot mooie curriculumontwikkelingen. Daarnaast agendeerde en initieerde het lectoraat nationaal en internationaal steeds weer onderzoek naar hoe je in het onderwijs maatschappelijke betrokkenheid en sociaal ondernemerschap kunt stimuleren en faciliteren. Er werd ingezet op kennisontwikkeling en -disseminatie, maar ook

op dialoog, netwerkvorming en het onderzoeksmatig vertalen van inzichten in concrete handvatten en materialen.

Voor een indruk van wat er de afgelopen jaren is gerealiseerd of in gang is gezet verwijs ik naar de in deze publicatie opgenomen 'Inkijkjes'. Dertig auteurs die, langer of korter, intensief of minder intensief, met het lectoraat hebben samengewerkt en (oud) lectoraatsleden beschrijven hoe het gedachtegoed van het lectoraat of het samenwerken met het lectoraat doorwerkt in de eigen context. Ik volsta hier met een eigen impact-inkijkje. Een inkijkje dat tegelijkertijd illustreert hoe opwindend en afwisselend het beroep van lector kan zijn.

In 2018 vroeg Ronald Keijzer me: "Ga jij ook naar de EAPRIL-conferentie?" (EAPRIL: *European Association for Practitioner Research on Improving Learning*). Daar had ik niet over nagedacht, maar toen de vraag eenmaal gesteld was liet hij me niet meer los. Het zou mooi zijn om vanuit ons internationale UKids-project een bijdrage te verzorgen. En, zo dacht ik verder, wellicht konden de Marnix-studenten die bij het project betrokken waren het voortouw nemen. Ik vroeg me af of ze het zouden kunnen en willen. Kunnen, ja, met de nodige inwijding en begeleiding zag ik dat wel voor me. En willen? Dat zou ik moeten aftasten. Dat deed ik op een bijeenkomst waarin onderzoekers van basisschool Het Drieluik

en van de Marnix Academie, waaronder de studenten Jarina en Kevin, data analyseerden. Ik opperde: "Wordt het niet tijd om inzichten, ervaringen en onderzoeksuitkomsten op een conferentie te delen?" Ik gaf aan dat er in Slovenië een EAPRIL-conferentie gehouden zou worden die me geschikt leek en dat ik dacht dat Jarina en Kevin daar goed een workshop konden verzorgen. Jarina en Kevin waren in eerste instantie verbaasd maar werden al snel enthousiast. Er kwam een voorstel voor een conferentiebijdrage: '*(How to) challenge primary school students to be social entrepreneurs*' (Van der Wal-Maris et al, 2018). Het voorstel, waarvan alleen het schrijven al veel mooie dialogen en inzichten opleverde, werd geaccepteerd. Petra Jansen (collega), Jarina, Kevin en ik reisden af naar Slovenië en ondersteund door Petra gaven de studenten de goed voorbereide workshop. Ons Slovenië-avontuur leidde ook tot nieuwe impactvolle activiteiten. Zo leverden we andere congresbijdragen waarin studenten presenteren, schreven Kevin en ik een artikel voor JSW: 'Kinderen als (sociale) changemakers'

(Mol & Van der Wal-Maris, 2021) en initieerde ik een nieuw EAPRIL-platform voor kennisuitwisseling, discussie en onderzoek rondom onderwijs gericht op duurzame ontwikkeling: Cloud 10 - '*Education for Sustainability*'.

Inkijkje

Waarde creëren

door > Kevin Mol

Inkijkje

Joy and passion

door > Elisabeth Fernbach

Inkijkje

EAPRIL Cloud 10 - Education for Sustainability

door > Benjamin Mallon

Inkijkje

Wat ertoe doet

door > Bastienne Bernasco

Met mijn vertrek van de Marnix Academie eindigt voor mij het samen met Benjamin Mallon (Dublin City University) coördineren van deze

Cloud; Eva Kuijpers (collega en lid van het lectoraat) neemt het stokje over. Het coördineren van de Cloud is een van de vele activiteiten die na mijn vertrek doorgaan. Ik beschrijf kort enkele andere doorlopende activiteiten, samenwerkingen en ontwikkelingen.

Allereerst richt ik mijn blik op de Marnix Academie. Sociaal ondernemerschap en Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap zijn inmiddels stevig verankerd in het voltijd bachelor curriculum. Lectoraatsonderzoek heeft hier mee vorm aan gegeven. Ik denk dat het krachtig is als in de ontwikkelde programmalijn nog meer de verbinding gemaakt gaat worden met andere veranderaars, zodat studenten zichzelf gaan zien als onderdeel van een grotere groep mensen die streeft naar verandering, en hier zowel hoop als daadkracht uit kunnen putten (vgl. Ojala, 2023). Een prachtige ontwikkeling die het curriculum raakt is dat Eva Kuijpers in januari start met het promotieonderzoek: 'Een wereld te winnen met onderwijs voor duurzame ontwikkeling: versterken van professionele actiecompetentie bij Pabo-studenten.' Hierin



onderzoekt Eva hoe we onze studenten het best kunnen begeleiden in het versterken van hun professionele actiecompetentie in het geven van onderwijs voor duurzame ontwikkeling. Het wordt een prachtig onderzoek dat de Marnix Academie en andere leraren-opleidingen veel zal opleveren. Een andere ontwikkeling is dat er een expertgroep Wereldburgerschap wordt ingesteld waarin initiatieven op het gebied van inclusie, duurzaamheid en sociaal ondernemerschap samenkomen (Marnix Academie, 2025b). Hierop vooruitlopend verscheen een interne publicatie (Marnix Academie, 2025) waarin wordt voorgesteld om, in het denken over een Marnix-eigen bijdrage aan onderwijs en samenleving, 'Wereldburgerschap met moed' als richtinggevend principe te hanteren. De laatste ontwikkeling die ik hier wil noemen is dat de lectoraten Samen Opleiden & Professionaliseren en Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap onlangs een essay hebben geschreven waarin het belang geschetst wordt van het leggen van leerrijke verbanden, ook als het gaat over het vergroten van maatschappelijke betrokkenheid. Het zal niet blijven bij het schrijven van een essay;

er wordt gezocht naar mogelijkheden om al onderzoekend innovatieve praktijken op dit terrein te ontwikkelen.

Samenwerkingen met andere hogescholen en universiteiten worden gecontinueerd, geïntensiveerd of gestart, zoals met Hogeschool Utrecht, Universiteit Utrecht en Hogeschool van Amsterdam en lerarenopleidingen en universiteiten in België, Ierland, Oostenrijk, Tsjechië en Oekraïne. Ook blijven we actief in de coöperatie Leren voor Morgen en Stichting Duurzame Pabo. Daarnaast wordt het Erasmus+ Blended Intensive Programme (BIP) 'SEE-ing a better World' gecontinueerd. Leuk om te vermelden: studenten uit België en Nederland die in 2025 hebben geparticipeerd werken momenteel samen met Catherine Roden (PXL, België) en mij aan het artikel 'Samen de wereld een stukje mooier maken' (Beckers et al., in voorbereiding). Het artikel is gebaseerd op studentervaringen en mondt uit in concrete tips voor leraren die zelf aan de slag willen met sociaal ondernemen.

Tot slot breng ik graag twee producten onder de aandacht die binnenkort verschijnen. In januari 2026 komt het boek 'Duurzaam onderwijs. Eerlijk, inclusief, hoopvol' uit bij Noordhoff. Rosa Groen en Aniek Draaisma namen hiertoe het initiatief, een breed palet van auteurs leverde een bijdrage. Samen met Maarten Hogenstijn hebben Eva en ik het hoofdstuk 'Van doemdenken tot veranderkracht' geschreven. Daarnaast ontwikkelen de Marnix Academie, PXL (België) en Stichting Move in een Erasmus+ project een (digitale) toolkit die (aanstaande) leraren ondersteunt bij Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap:  [Sociaal ondernemen in de klas](#). De toolkit is nu in de eerste pilotfase en al in te zien en te gebruiken; september 2026 zal de definitieve versie beschikbaar zijn.

Ik startte de impactbeschrijving met een voorbeeld van gerealiseerde impact; in de 'Inkijkjes' worden andere voorbeelden beschreven.

Vervolgens schetste ik toekomstige ontwikkelingen die voortvloeien uit of voortborduren op lectoraatsactiviteiten. Inmiddels wordt ook in Nederland Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap als een veel belovende manier om vorm te geven aan het stimuleren van maatschappelijke betrokkenheid gezien. Het is hoopgevend dat er in het onderwijs steeds meer aandacht komt voor alle aspecten van duurzaamheid en dat het accent verschuift naar het leren hier zelf actief aan bij te dragen (Leren voor Morgen, 2025).

Ik rond deze rede af met wat ik zie als het meest belangrijke van Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap: het is een manier om in het burgerschapsonderwijs het ontwikkelen van maatschappelijke betrokkenheid vorm te geven vanuit een constructief hoopgevend perspectief.

Inkijkje

Een vlam om door te geven

door > Eva Kuijpers

Inkijkje

Leren over grenzen heen

door > Marjolijn Peltenburg

Inkijkje

Internationaal

door > Nicole Poulussen

Inkijkje

Impact

door > Maarten Hogenstijn

Inkijkje

Wat je doet ... het doet ertoe

door > Jolanda de Putter

Inkijkje

Duurzaam onderwijs. Eerlijk, inclusief, hoopvol

door > Rosa Groen
en Aniek Draaisma

Inkijkje

Samen verschil maken. Binnen én buiten de klas

door > Maud Weerden

Inkijkje

Internationaal samenwerken aan 'Sociaal ondernemen in de klas'

door > Catherine Roden

Inkijkje

Effective action comes from love

door > Peter Luijten

Inkijkje

Maatschappelijke betrokkenheid stimuleren

door > Anne Schmidt

Inkijkje

Ubuntu

door > Marieke Benjamins
-ten Hoeve

Een constructief hoopgevend perspectief bieden

Jarina en Kevin stelden in de EAPRIL-workshop de vraag: *"How do you scaffold children to find their place in a complex, changing and sometimes threatening world?"* Dit sluit aan bij een vraag die ook De Winter stelt: "Wat doen wij tegenwoordig om kinderen en jongeren te helpen betekenis te geven aan alle ellende die vaak ongefilterd hun wereld binnenkomt?" De Winter vervolgt: "Slagen we erin daaraan perspectieven voor verbetering te verbinden?" (De Winter, 2024, p.33). Ruim 45 jaar geleden pleitte Lea Dasberg (1980) al om in onderwijs en opvoeding de presentatie van leed en onrecht gepaard te laten gaan met die van hoop en mogelijkheden tot verbetering. De Winter (2017) roept in zijn afscheidsrede op om deze oproep nieuw leven in te blazen. Ook ik bepleit het bieden van een hoopgevend

perspectief. Leerlingen laten ervaren welke impact ze op hun omgeving kunnen hebben biedt zo'n perspectief. "Sociaal ondernemen leert kinderen hoopvol in de wereld te staan" aldus Kim van Westrop (Amels, 2023). Ik werk dat verder uit.

Hoop is een complex, veelzijdig concept. Hoop kan verband houden met ontkenning, maar ook mensen helpen om hun zorgen over de wereld onder ogen te zien en er iets constructiefs mee te doen (Ojala, 2017). Ojala (2016) introduceert voor dat laatste de term 'constructieve hoop': je ziet bedreigingen en onzekerheden onder ogen, je gelooft dat eigen initiatieven en initiatieven van anderen een verschil kunnen maken en je haalt voldoening uit het ondernemen van actie.

Constructieve hoop hebben betekent niet dat je blind vertrouwt op een positieve uitkomst, maar dat je wilt bijdragen aan oplossingen en handelt vanuit waarden. Door Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap kunnen we omstandigheden creëren waarin constructieve hoop ontwikkeld kan worden.



There is hope if we take action and get together and collaborate and celebrate what we have.

Jane Goodall,

23 januari 2023 in VPRO's Wintergasten

Nauw verbonden met constructieve hoop is toekomstdenken. Volgens Snyder (2000) vereist hoop een visie op een mogelijke toekomst, een besef van mogelijkheden om die te bereiken en om vertrouwen dat het doel bereikt kan worden. Inayatullah (2008) heeft het in dit verband over toekomstdenken. Toekomstdenken doorbreekt het idee dat een (waarschijnlijke) situatie onvermijdelijk is en kan de wil om bij te dragen aan een wereld waarin je wilt leven oproepen (vgl. Inayatullah, 2008). Toekomstdenken is een creatief proces van verbeelden van wat wenselijk is om van daaruit in het nu keuzes te kunnen maken. Ook in het basisonderwijs is het inzetten van toekomstdenken een mooie manier om het nadenken over een wenselijke toekomst in gang te zetten (Hicks & Holden, 2007). In het voorbeeld 'Plant meer groen, help de aarde' werd de leerlingen gevraagd een roze bril op te zetten en een wereld waarin ze willen leven te verbeelden.

Het is belangrijk dat we in het onderwijs maatschappelijke betrokkenheid vanuit een constructief hoopgevend perspectief vormgeven. Dat kan door lerenden te vragen om een wereld te verbeelden waarin ze graag zouden leven en van de mogelijke acties om daarheen te bewegen, en vervolgens mogelijkheden te creëren om daadwerkelijk bij te dragen aan verandering. Kortom, laten we in ons onderwijs de roze bril opzetten, om die vervolgens op te tillen en tot actie over te gaan.

Inkijkje

De wereld staat in de fik

door > Stijn Hulshof



Inkijkje

Leren bijdragen aan een wereld waarin je zelf wilt leven

door > Peter Duifhuis



Tot besluit

Beste toehoorders, ik ben aan het eind gekomen van mijn rede en wil mij dank uitspreken aan iedereen die mij nabij was tijdens mijn onderwijsreis. Ik ben dankbaar voor de kansen en het vertrouwen dat ik kreeg, binnen en buiten de Marnix Academie, de dialogische ontmoetingen die plaatsvonden en het werk dat ik heb mogen doen. Ik ben ervan overtuigd dat de 'waartoe-vraag' stellen en hem beantwoorden met 'samen verschil maken' op heel veel plaatsen zijn weg vindt en ik heb geprobeerd hieraan met het lectoraat bij te dragen.

Ik had mijn werk nooit alleen kunnen doen. Stappen zetten in het werken aan een rechtvaardige en duurzame samenleving is alleen mogelijk door samenwerking. Ieder die me vergezelde, dank! In het bijzonder het college van bestuur van de Marnix Academie, en voorgaande colleges van bestuur, mijn collega's en oud-collega's en externen met wie

het lectoraat samen inzette op het bijdragen aan waardengericht onderwijs. Ik dank jullie voor jullie toewijding, vasthoudendheid en kritische blik. Studenten en oud-studenten die zich vol vuur en passie ingezet hebben en inzetten op het samen verschil maken: ik kreeg altijd weer energie van het met jullie samenwerken; ook dat stemt me dankbaar. Een paar collega's die niet al in de rede genoemd zijn maar wel van heel veel betekenis zijn geweest voor het lectoraat wil ik hier expliciet noemen: Friso Mout, Jans Koene, Marijke van Voorthuysen, Marieke Benjamins, Stijn Hulshof en Jolanda de Putter. Jullie onvoorwaardelijke betrokkenheid waren als een warm bad. Dat ik altijd weer graag op de Marnix was kwam door nog veel meer collega's. De warme begroeting bij binnenkomst, de praatjes gedurende de dag, de blik van verstandhouding, het samen lachen en het aanvoelen wanneer ik even iets anders nodig had: ze maken verschil! Ieder die een 'Inkijkje' schreef voor deze publicatie: ik

had nooit zoals jullie de doorwerking van het lectoraat kunnen verwoorden, jullie bijdrage zijn een mooie aanvulling op mijn betoog. Een speciaal woord aan dank aan ieder die ondersteuning bood bij de organisatie en uitvoering van dit symposium. Marieke, Marijke, Marlies, Jacolien, Jeroen en Eva, zonder jullie was het nooit gelukt!

Hans, mijn lief en mijn maatje, er waren periodes dat ik door mijn werk slecht bereikbaar voor je was. Dat was niet makkelijk, maar je gaf me de ruimte. We gaan nu samen een volgende stap zetten. Ik ben ervan overtuigd dat 'het in verbinding staan' hierin een centrale plaats zal innemen. Lieve Lone, lieve dochter, jij laat steeds weer zien wat het is om in verbinding te staan en te blijven met jezelf, de ander en de wereld en wat het betekent om van daaruit waardengeladen keuzes te maken. Wat ben ik trots op je en wat breng je me veel!



Het moge duidelijk zijn, mijn geliefden zijn voor mij bronnen van hoop, liefde en inspiratie. Twee zijn dat bij uitstek: Ilja Bikri, die door een roze bril naar de wereld keek, en Mera Ilja, die mij inspireert om constructieve hoop voor te leven.

Lieve mensen, het is tijd om het stokje door te geven.

Ik sluit af met de wens dat we allen, ieder in de eigen context en binnen eigen mogelijkheden, het lef en de moed hebben om vanuit verbinding samen verschil te maken en met constructieve hoop in de wereld te staan.

//

**We have the
power to make
a difference!**

Een student

na deelname aan het programma
'SEE-ing a better World 2025'.

Referenties

Adang, A. & Blankman, M. (2020). De wereld in met aardrijkskunde. Vakdidactiek. Coutinho.

Algurén, B. (2021). How to bring about change. A literature review about education and learning activities for sustainable development. Discourse and Communication for Sustainable Education, 12(1), 5–21.

Amels, J. (2023). *Sociaal ondernemen op De Buitenburcht.* Basisschoolmanagement 2023(5), 10-13.

Beckers, N., Belmans, L., De Mik, M., Roden, C. & Van der Wal-Maris, S. J. (in voorbereiding). *Samen de wereld een stukje mooier maken.*

Biesta, G. (2017). Persoonsvorming of subjectificatie? Een poging tot verdere verheldering.

Biesta, G. (2018). Goed besturen voor goed onderwijs: Een pedagogische blik.

Biesta, G. (2022). Wereldgericht onderwijs - Een visie voor vandaag. Uitgeverij Phronese.

Boeve-de Pauw, J., Olsson, D., Berglund, T., & Gericke, N. (2022). Teachers' ESD self-efficacy and practices: A longitudinal study on the impact of teacher professional development. Environmental Education Research, 28(6), 867–885.

Bornstein, D. & Davis, S. (2010). Social Entrepreneurship. What everyone needs to know. Oxford: Oxford University Press.

Brock, D. D. & Steiner, S. D. (2009). Social Entrepreneurship Education: Is it achieving the desired aims? SSRN Electronic Journal, pp. 1-27.

Dasberg, L. (1980). *Pedagogie in de schaduw van het jaar 2000 of hulde aan de hoop.* Inaugurale rede Universiteit van Amsterdam. Meppel: Boom.

De Kort, B. (2019). Identiteitsontwikkeling van en in een lerarenopleiding. Antwoorden op het Appel van de Ander.

De Vries, G. (2014). *Mission statement Duurzame Ontwikkeling.* Intern document. Utrecht: Marnix Academie.

De Vries G., Van der Wal-Maris S., De Hamer A., & Nijdam C. (2022). The Rise of Competence-Based Learning in the Netherlands and Its Impact on the Implementation of ESD at Marnix Academie. In: Vare P., Lausset N., Rieckmann M. (eds). *Competences in Education for Sustainable Development.* (p. 103-112). Sustainable Development Goals Series. Springer, Cham.

De Winter, M. (2011/2024). Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding. Van achter de voordeur naar democratie en verbinding. Amsterdam: SWP.

De Winter, M. (2017). Pedagogiek over hoop: Het onmiskenbare belang van optimisme in opvoeding en onderwijs (Afscheidscollege). Utrecht: Universiteit Utrecht.

De Winter, M. (2024). Medemenselijk opvoeden. Samenlevingspedagogiek voor een hoopvolle en daadkrachtige generatie. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Hicks, D., & Holden, C. (2007). Remembering the future: what do children think? Environmental Education Research, 13(4), 501-512.

Inayatullah, S. (2008). Six pillars: Futures thinking for transforming. Foresight, 10(1), 4-21.

Inspectie van het Onderwijs (2022). Peil. Burgerschap einde basisonderwijs 2019-2020.

Klaver, L., Van der Wal-Maris, S. J., Van der Zee, S., & Van Voorthuijsen, M. (2025). Burgerschapsonderwijs: Beschouwing van twee aanpakken voor het vergroten van maatschappelijke betrokkenheid. Tijdschrift voor Lerarenopleiders, 46(1), 57-76.

Koene, J., & Van der Wal-Maris, S. J. (2024). Sociaal Ondernemen als gamechanger. Zone, 23(1), 10-11.

Lectoraatsgroep Onderwijs & Sociaal ondernemerschap. (2021). Leaflet Leren Sociaal te Ondernemen in het basisonderwijs.

Leren voor Morgen (2025). Staat van het Duurzaam Onderwijs 2025. VO-raad.

Levinas, E. (1991/1974). Anders dan zijn of het wezen voorbij. Baarn: Ambo.

Lindner, J. (2018). Entrepreneurship education for a sustainable future. Discourse and Communication for Sustainable Education, 9(1), 115-127.

Marnix Academie (2022). Onderwijs voor de samenleving van nu en morgen. Strategische koers Marnix Academie 2022 – 2028. Utrecht: Marnix Academie

Marnix Academie. (2025a). Verbinden door opnieuw leren zien. Een actiegerichte hogeschoolbrede visie op opleiden, professionaliseren en onderzoeken. Utrecht: Marnix Academie.

Marnix Academie. (2025b). Stand van zaken nieuwe organisatie-inrichting. Interne publicatie. Utrecht: Marnix Academie.

Marnix Academie. (2025c). Wereldburgerschap met moed. Interne publicatie. Utrecht: Marnix Academie.

Mindt, L. & Rieckmann, M. (2017). Developing competencies for sustainability-driven entrepreneurship in higher education: A literature review of teaching and learning methods. Teoría de la educación: revista interuniversitaria, 29, 129-159.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2024). De Staat van het Onderwijs 2024. Den Haag.

Mol, K. & Van der Wal-Maris, S. J. (2021). Kinderen als (sociale) changemakers. JSW, vakblad voor leerkrachten in het basisonderwijs 2122(2), 6-9.

Mout, F., Koene, J., & Van der Wal-Maris, S. J. (2022). Students and pupils at the helm together - social entrepreneurship in education. Presentation held at ETEN congress, 21-23 April 2022, Vienna, Austria.

Nicholls, A. (2010). The Legitimacy of Social Entrepreneurship: Reflexive Isomorphism in a Pre-Paradigmatic Field. Entrepreneurship, Theory and Practice, 34(4), pp. 611-633.

Ojala, M. (2016). Facing anxiety in climate change education: From therapeutic practice to hopeful transgressive learning. Canadian Journal of Environmental Education, 21, 41-56.

Ojala, M. (2017). Hope and anticipation in education for a sustainable future. Futures, 94, 76-84.

Ojala, M. (2023). Hope and climate-change engagement from a psychological perspective. Current Opinion in Psychology, 49, 10514.

O'Donoghue, R., Taylor, J., & Venter, V. (2018). How are learning and training environments transforming with ESD? In A. Leicht, J. Heiss, & W. J. Buyn (Eds.), Issues and trends in education for sustainable development (pp. 111-131). UNESCO Publishing.

OECD/EU (2019). Boosting Social Entrepreneurship and Social Enterprise Development in the Netherlands. OECD Working Paper. Paris: OECD/EU.

Pauw, I. (2015). Educating for the future: The role of geography education in developing young people's capacity to think about alternative futures. International Research in Geographical and Environmental Education, 24(3), 223-236.

Rahm, L., Cookson, T. P., & Azcona, G. (2025). People, Planet, Prosperity, Peace, Partnerships (5 Ps). In: Essential Concepts for Implementing the Sustainable Development Goals, Edited by Frank Biermann, Thomas Hickmann, Yi hyun Kang, Carole-Anne S nit and Yixian Sun p. 113. Routledge London en New York.

Rieckmann, M. (2019). Education for sustainable development in teacher education: An international perspective. Environmental Education Research, 25(1), 33-48.

Rigg, E. & Van der Wal-Maris, S. J. (2020). Student Teachers' Learning about Social Entrepreneurship Education. A Dutch Pilot Study in Primary Teacher Education. Journal Discourse and Communication for Sustainable Education, 11 (1), 41-52.

Roberts, D., & Woods, C. (2005). Changing the world on a shoestring: The concept of social entrepreneurship. University of Auckland business review, 7(1), pp. 45-51.

Sass, W., Boeve-de Pauw, J., Olsson, D., Gericke, N., De Maeyer, S., & Van Petegem, P. (2020). Redefining action competence: The case of sustainable development. The Journal of Environmental Education, 51(4), 292-305. <https://doi.org/10.1080/00958964.2020.1765132>

Sass, W., De Maeyer, S., Boeve-de Pauw, J., & Van Petegem, P. (2023). Effectiveness of education for sustainability: the importance of an action-oriented approach. Environmental Education Research, 30(4), 479–498.

Seikkula-Leino, J., Jónsdóttir, S.R., Håkansson-Lindqvist, M., Westerberg, M., & Eriksson-Bergström, S. (2021). Responding to global challenges through education: Entrepreneurial, sustainable, and pro-environmental education in Nordic teacher education curricula. Sustainability, 13(22), 12808.

SLO (2025). Definitieve conceptkerndoelen burgerschap en toelichtingsdocument.

Snyder, C. R. (2000). Genesis: The birth and growth of hope. In C. R. Snyder (Ed.), Handbook of hope (pp. 25–38). San Diego, CA: Academic Press.

Timmermans, M. (2022). Samen opleiden op z'n kop. Lectorale rede. Utrecht: Marnix Academie.

Oettingen, G. (2012). Future thought and behaviour change. European review of social psychology, 23(1), 1-63.

UNESCO (2020). Education for sustainable development: A roadmap. UNESCO Digital Library.

UNESCO (2021). Reimagining our futures together: A new social contract for education. Geraadpleegd op 18 juni 2025, van <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379707>

United Nations (2015). General Assembly Resolution A/RES/70/1. Transforming Our World, the 2030 Agenda for Sustainable Development.

Van de Berg, B., Kort, B. de, & Van der Wal-Maris, S. J. (2009). Bekwaam, betrokken, bevlogen. Beelden van een beroep in beweging in de 21ste eeuw. Utrecht: Marnix Academie.

Van de Berg, B., De Kort, B., & Van der Wal-Maris, S. J. (2014). Bekwaam, betrokken, bevlogen. Nieuwe beelden van een beroep in beweging. Utrecht: Marnix Academie.

Van der Eijk, J., Pijpers-Streefkerk, E., De Kort, B., & Van der Wal-Maris, S. J. (2009). Op weg naar persoonlijk meesterschap. Een uitwerking van normatieve professionalisering in het onderwijs. Tijdschrift voor Lerarenopleiders, 30(2), 11-15.

Van der Wal-Maris, S. J. (2017). Meaning-oriented learning in Dutch academic primary teacher education. Dissertatie. Eindhoven: Technische Universiteit Eindhoven.

Van der Wal-Maris, S. J. (2019). In verbinding. Onderwijs met het oog op de toekomst. Lectorale rede. Utrecht: Marnix Academie.

Van der Wal-Maris, S. J. (2025). Burgerschaps-onderwijs: Sociaal ondernemen in de klas en professionalisering. Inleiding op bijeenkomst Landelijke Onderwijs Pilot 'Burgerschap en Duurzaamheid', 13 februari, Amersfoort.

Van der Wal-Maris, S.J., Boonekamp, N., & Hunziker, M. (2017). Het ontwikkelen van ontwerpexpertise in een Research & Design-atelier. Praktijkvoorbeeld uit een academische lerarenopleiding voor het basisonderwijs. Tijdschrift voor Lerarenopleiders, 38(4), 51-57.

Van der Wal-Maris, S.J., Koene, J. & Mout, F. (2025). Education for Sustainable Development Shaped as Social Entrepreneurship Education (SEE) – Students’ Perceptions of Required Competences and Learning Environment in Teacher Education. Discourse and Communication for Sustainable Education, 16(1), 5-22. <https://doi.org/10.2478/dcse-2025-0002>

Van der Wal-Maris, S. J., Mol, K., & Laane, T. (2018). How to challenge primary school students to be social entrepreneurs. Workshop gehouden op de EAPRIL-conferentie 2018, Slovenië.

Van Poeck, K., Vandenplas, E., & Östman, L. (2023). Teaching action-oriented knowledge on sustainability issues. *Environmental Education Research*, 30(3), 334–360.

Van Popta-Erkelen, M. A., Van der Wal-Maris, S. J., Peltenburg, M. (2018). Onderzoek en innovatie in heterogene Research & Designgroepen. In: Willemse, T. M., & F. Boei (red.), Kennisbasis Lerarenopleiders. *Katern 5: Onderzoek naar en door de lerarenopleiders/opleidingen*. Vereniging Lerarenopleiders Nederland (VELON), 143-147.

Vare, P., Arro, G., De Hamer, A., Del Gobbo, G., De Vries, G., Farioli, F., Kadji-Beltran, C., Kangur, M., Mayer, M., Millican, R., Nijdam, C., Reti, M., & Zachariou, A. (2019). Devising a competency-based training program for educators of sustainable development: Lessons learned. *Sustainability*, 11(7), 1890.

Wals, A. E. J. (2015). Beyond unreasonable doubt education and learning for socio-ecological sustainability in the Anthropocene. (Inaugurele rede). Wageningen: Wageningen University.

Wals, A. E. J. (2025). Earth Centered Education: An Invitation to Relational Transgressive Learning as a Counter-Hegemonic Force in Times of Systemic Global Dysfunction. In M. A. Peters, & T. Meier (Eds.), *Civilizational Collapse and the Philosophy of Post-Apocalyptic Survival* (Vol. 39). (Monograph Series: Global Studies in Education; Vol. 39). Peter Lang.

World Commission on Environment and Development (WCED) (1987). Our Common Future. Oslo: World Commission on Environment and Development.

Overzicht bijdragen

1. **Ubuntu**
Marieke Benjamins-ten Hoeve
Management Ondersteuner MIC/Kwaliteit,
Marnix Academie ➤
2. **Wat ertoe doet**
Bastienne Bernasco
Green Ambassador & Senior Lecturer,
Hogeschool Saxion ➤
3. **Leren bijdragen aan een wereld
waarin je zelf wilt leven**
Peter Duifhuis
Onderzoeker en lerarenopleider,
Hogeschool Utrecht ➤
4. **Joy and passion**
Elisabeth Fernbach
Teacher educator, KPH Wien/Krems,
Austria ➤
5. **Duurzaam onderwijs. Eerlijk,
inclusief, hoopvol.**
Rosa Groen en Aniek Draaisma
Senior onderzoeker Green and Just
Transitions, Haagse Hogeschool en Onder-
zoeker en docent, Haagse Hogeschool ➤
6. **Sociaal ondernemerschap
als toegepaste oxymoron**
Andre de Hamer en Gerben de Vries
Programma manager, Duurzame Pabo en
Adviseur Duurzame Pabo, eigenaar Lf22 ➤
7. **Wijzen bouwen bruggen, dwazen
bouwen muren**
Frank van Herwaarden
Hogeschooldocent, Marnix Academie ➤
8. **Impact**
Maarten Hogenstijn
Lector Sociaal Ondernemerschap,
Hogeschool Amsterdam ➤
9. **De wereld staat in de fik**
Stijn Hulshof
Opleidingsdocent, Marnix Academie ➤
10. **De Marnix Maker Fair**
Petra Jansen
Opleidingsdocent, Marnix Academie ➤
11. **Laat los**
Jans Koene
Senior creatief ontwikkelaar/projectleider,
Podium, Utrecht ➤
12. **Een vlam om door te geven**
Eva Kuijpers
Docentonderzoeker en opleidingsdocent,
Marnix Academie ➤
13. **Een waardengeladen curriculum**
Koen Luijns
Hogeschooldocent, Marnix Academie ➤

14. **Effective action comes from love**

Peter Luijten, Netwerkcoördinator PO,
Leren voor Morgen ➤

15. **EAPRIL Cloud 10 - Education for Sustainability**

Benjamin Mallon
Assistant Professor, Dublin City
University, Ireland ➤

16. **Ja, ook kleuters!**

Martijn de Mik
Student, Marnix Academie ➤

17. **Waarde creëren**

Kevin Mol, Leerkracht gr 1/2,
Kindcentrum Leeuwesteijn ➤

18. **Leren met LEV**

Friso Mout
Hogeschooldocent, Marnix Academie ➤

19. **Compassie, empathie en zorgzaamheid**

Marion Ooijevaar
Opleidingsdocent, Marnix Academie ➤

20. **Eigen toekomst bepalen**

Marleen van Oortmerssen
Leerroutroutecoördinator, schoolopleider
en docent, ISK-Arnhem ➤

21. **Leren over grenzen heen**

Marjolijn Peltenburg
Associate lector Samen Opleiden &
Professionaliseren, Marnix Academie ➤

22. **Wat je doet... Het doet ertoe**

Jolanda de Putter
Coördinator Marnix Innovatiecentrum
(MIC), Marnix Academie ➤

23. **Internationaal**

Nicole Poulussen
Programmameider Internationalisering,
Marnix Academie ➤

24. **De stem van het kind**

Elizabeth Rigg
Onderwijs- en onderzoeksprofessional,
Marnix Academie ➤

25. **Internationaal samenwerken aan
'Sociaal ondernemen in de klas'**

Catherine Roden
Lector, Hogeschool PXL - PXL-Education,
Hasselt, België ➤

26. **Maatschappelijke betrokkenheid stimuleren**

Anne Schmidt
Senior beleidsmedewerker duurzaamheid
in het onderwijs, OCW ➤

27. **Ik heb een steen verlegd in
een rivier op aarde**

Marijke van Voorthuysen
Docentonderzoeker en opleidingsdocent,
Marnix Academie ➤

28. **Samen verschil maken.
Binnen én buiten de klas**

Maud Weerden
Projectcoördinator, Stichting Move ➤

Ubuntu

< Terug

Bijdragen aan een rechtvaardige en duurzame wereld: het mooie streven waar Stella zich vele jaren met hart en ziel voor heeft ingezet op de Marnix Academie. Hoe dit streven in mijn leven doorklinkt is in vrijgevigheid van kennis, hulp en middelen. Of, uitgelegd in de woorden van een rekenjuf: Als je niet kunt delen kun je ook niet vermenigvuldigen. Delen vormt de basis voor stromen en groei, het is een bron van kansen, begrip en verbinding die uiteindelijk iedereen ten goede komt. Je deelt vanuit de overvloed die je gegeven is, zodat iedereen daar een beetje rijker van mag worden.

Het laat zich dragen in de Zuid-Afrikaanse levensfilosofie 'Ubuntu'. Ik ben omdat wij zijn, mijn menselijkheid is geen individuele eigenschap maar groeit en openbaart zich door interactie met anderen. Het is het tegenovergestelde van een leven voor jezelf, voor eigen gewin in isolatie, dat vaak met leegte en angst gepaard gaat. Het gaat om de kracht die schuilt in onderlinge verbondenheid van mensen met elkaar. Waarbij



Afbeelding: Ubuntu-boom, gegenereerd met 'Freepik AI, method: Google flush'

de zorg voor elkaar ook zorg is voor jezelf en waarbij je als individu verantwoordelijkheid draagt voor het geheel. Wat uitstroomt naar elkaar is liefde die heelt, vergeeft, verwelkomt en bevestigt. Liefde is de basis van alles wat leeft (1 Joh. 4:7-8).

Als een vuurtje dat warmte geeft zal dit helende gedachtengoed voortleven in mijn professionele en persoonlijke leven en naar ik hoop, nog lang na Stella's emeritaat op de Marnix Academie.

Marieke Benjamins

Management Ondersteuner MIC/Kwaliteit en
Inhoudelijk Beheerder van het Documentenportaal

Wat ertoe doet

< Terug

Wat kan ik doen om te zorgen dat mijn acties ertoe doen? Als onderwijsprofessionals zijn we dagelijks bezig met deze vraag. De wereld komt de school binnen. Het sociaal ondernemerschap zoals dat in het lectoraat van Stella is ontwikkeld, geeft PABO-studenten en hun leerlingen eigenaarschap in het verbeteren van hun eigen leefomgeving. Deze aanpak spreekt mij aan, omdat ik vanuit Saxion werk aan de ontwikkeling van lerende gemeenschappen met een soortgelijk doel: het vinden van oplossingen voor maatschappelijke opgaven. Net als Stella ben ik op zoek naar methoden waarmee mensen ontdekken hoe ze kunnen bijdragen aan een duurzame wereld. Net als Stella twijfel ik niet aan de betekenis van onderwijs.

Dankzij Stella werd ik lid van Eapril Cloud 10, Education for Sustainability. Idealiter kan een school met een integrale aanpak transformeren tot een plek in de samenleving waar opvoeding en ontwikkeling dienstbaar zijn aan een goede samenleving. Dit systemische perspectief; de school begrijpen als actor in de beweging naar een betere toekomst, is natuurlijk

ook een ethisch perspectief, een startpunt voor discussie. De vraag rijst: wat betekent een betere wereld voor jou, voor mij, voor de ander die we hier misschien nog niet zien? Een gesprek daarover, in de ontmoeting met stakeholders: studenten, collega's, management of praktijkpartners, is zeker niet gemakkelijk en vergt dialogische vaardigheden. Die uitdaging werpt een nieuwe praktijkvraag op. We weten dat leren begint bij het ontdekken van verschillen, het erkennen en integreren van diverse perspectieven. Maar hoe kunnen wij als onderwijsprofessionals dit proces stimuleren zodat mensen in beweging komen?

Je losmaken uit je vertrouwde perspectief is een moeilijke, maar noodzakelijke stap. Het is ook de enige manier om samen te overleven. De Britse hoogleraar Oude Geschiedenis Josephine Quinn formuleerde het onlangs zo: "Ik zie beschavingen als een bloemperk, waar individuele gemeenschappen en samenlevingen van elders worden bestoven. Dus via uitwisseling, communicatie en ontmoetingen"¹. Wat een wonderlijk naïef beeld in deze tijd van polarisatie, dacht ik toen ik dit las. Maar wat een geruststellend beeld ook: mensen die als bijen rond zoemen in een tuin en onbewust, maar van nature, het systeem waar ze onderdeel van zijn, steeds opnieuw tot bloei brengen.

1. De Jong, L. (2025, 20 september). De Westerse cultuur bestaat niet. De Volkskrant, Zondag, p.17.



In mijn werk met lerende gemeenschappen zie ik deze bestuiving elke dag. Saxion nodigt praktijkpartners uit, die studenten en docenten betrekken bij concrete vraagstukken rondom bijvoorbeeld de energietransitie, circulair textiel, schoon drinkwater of een leefbare stad. Vraagstukken in een complexe dynamiek van tegenstrijdige belangen. Uit twee recente casestudies bleek hoe studenten en docenten desondanks de samenwerking in hun gemeenschap vormgaven en daarmee hun eigen zinvolle bijdragen leerden zien.

Wat ertoe doet is precies de vraag die ertoe doet. Laten we aan die zoektocht in ieder geval de ruimte geven. Maak van je school weer een bloemperk in de samenleving. Nodig mensen van elders uit. Ga de dialoog aan, maak samen keuzes. Zorg dat het veld gaat bloeien, precies zoals we dat al doen sinds mensenheugenis.

Bastienne Bernasco

Green Ambassador & Senior Lecturer Hospitality, Ethics & Technology,
Bold Leadership, Smart Solutions
Saxion UAS

[< Terug](#)

Leren bijdragen aan een wereld waarin je zelf wilt leven

[< Terug](#)

Leren over Grenzen is het promotieonderzoek van mij, Peter Duifhuis. Ik werk als lerarenopleider aan de Hogeschool Utrecht, waar ik tweedegraads bètaleraren voorbereid op het behandelen van duurzaamheidsvraagstukken in hun lessen. Samen met collega's ontwierp ik een vakdidactische cursus waarin Leren voor Duurzame Ontwikkeling centraal staat.

In deze cursus bevroeg ik studenten over hun affiniteit met thema's zoals handelingsgericht onderwijs en het innemen van standpunten voor de klas – notoir spannende aspecten van duurzaamheidsonderwijs voor startende leraren. In een vroeg stadium presenteerde ik mijn bevindingen bij het Lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap, waar we gezamenlijk reflecteerden op de uitkomsten van het onderzoek – dat inmiddels is [!\[\]\(a4394173c404dd23dd76a3f299550c41_img.jpg\) gepubliceerd](#).

Uit het onderzoek blijkt onder andere dat onze studenten om uiteenlopende redenen wel of geen standpunt willen innemen voor de klas. De één is bang om te veel invloed uit te oefenen op de meningsvorming van leerlingen, de ander denkt dat het effectiever is om pubers zelf tot standpunten te laten komen aan de hand van aangereikte bronnen. Weer een andere student vindt het juist logisch om zich uit te spreken over kwesties zoals klimaatverandering – onderwerpen die ons immers allemaal aangaan.

Omdat studenten hier zo verschillend in staan, is het niet eenvoudig om de neuzen dezelfde kant op te krijgen. Sommigen ervaren zelfs een zekere weerstand tegen het thema duurzaamheid, alsof er een 'luchtje' aan hangt.

De beschrijving van Stella – dat het gaat om leren bijdragen aan een wereld waarin je zelf wilt leven – vind ik dan ook heel mooi. Ik gebruik haar woorden vaak. Hoe we onze ideeën presenteren doet er immers toe. En zeg nou zelf: wie kan er tegen zo'n mooie, hoopvolle visie op onderwijs zijn?

Peter Duifhuis

Lerarenopleider en onderzoeker Hogeschool Utrecht

Joy and passion

[< Terug](#)

Although books and words can describe many things, they can never truly capture a person's essence. They can portray, but they can never fully reveal. And so it is with you. Your contribution as a colleague cannot be measured in terms of tasks completed or projects such as UKids and SEE-ing a Better World. What I value most is the passion you brought to the role, the enthusiasm that inspired me, and the spirit that made working with you so enjoyable. What you once said in a presentation to students also applies to you: You were and are an influence on me, in the best sense of the word.

You showed me that true commitment comes not only from hard work, but also from joy and inner passion. In our shared projects, Stella, you filled our days with energy, vision, insight and warmth, leaving a mark that will stay with me forever.

As you start a new chapter, I would like to share the following quote with you: 'The pause is also part of the music.'

May your well-deserved 'pause' be filled with harmony and peace.

May only your favourite music be on your personal playlist.

Elisabeth Fernbach

Teacher educator, Kirchliche Pädagogische Hochschule Wien/Krems

Duurzaam Onderwijs: Eerlijk, inclusief, hoopvol

< Terug

In het boek *Duurzaam Onderwijs: Eerlijk, inclusief, hoopvol* schreef het lectoraat het hoofdstuk over *Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap: Van doemdenken tot veranderkracht*.

Titel: *Duurzaam Onderwijs: Eerlijk, inclusief, hoopvol*

Redactie: Rosa Groen & Aniek Draaisma

Over dit boek: *Duurzaam Onderwijs* is geschreven voor (aanstaande) tweedegraads docenten die op het punt staan hun plek te vinden in het onderwijs. En dat in een wereld die volop in beweging is door grote sociaalecologische uitdagingen. *Duurzaam Onderwijs* biedt handvatten om als docent op een laagdrempelige manier bij te dragen aan eerlijk, inclusief en hoopvol onderwijs. Het helpt je om een bredere pedagogische visie te ontwikkelen en je te bekwamen in het begeleiden van leerlingen in hun zoektocht naar hun rol in de samenleving. De vraag die centraal staat is: hoe kan onderwijs mensen ondersteunen bij het



ontwikkelen van perspectief, betrokkenheid en handelingsvermogen?

Over het auteursteam Het boek is geschreven door een groot en divers team van 25 docenten, onderzoekers en andere onderwijsprofessionals, ondersteund door studenten. De auteurs delen een passie voor onderwijs dat bijdraagt aan een rechtvaardige samenleving binnen planetaire grenzen.

Sociaal ondernemerschap als toegepaste oxymoron

< Terug

Oxymoron: een stijlfiguur waarbij twee woorden worden gecombineerd die elkaar in hun letterlijke betekenis tegenspreken, maar in figuurlijke zin wel kloppen. Zoals in 'sociaal ondernemerschap': sociaal versus kapitaal, mens versus munt, in één begrip...

Stella van der Wal-Maris en het lectoraat 'Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap' overstijgen die tegenstelling, als toegepaste oxymoron, door de invulling van de term vanuit de vraagstelling: *'hoe geef je je onderwijs vanuit een hoopgevend, democratisch en handelingsgericht perspectief zo vorm dat je leerlingen leert hoe ze, zo klein als ze zijn, kunnen bijdragen aan duurzame ontwikkeling?'*. Geen munt, maar mens: duurzame ontwikkeling.

Dat raakt aan het werk van Duurzame PABO, netwerk van pabo's en basisscholen dat actief werkt aan leren voor duurzame ontwikkeling. Intensieve samenwerking tussen lectoraat en DP, gebruik maken van elkaars mogelijkheden, lag vanuit een gemeenschappelijke voorgeschiedenis op de Marnix Academie voor de hand. Hieronder benoemen wij enkele voorbeelden van die samenwerking.

Contacten van DP met de Unesco sinds 2010 leidden tot Unesco-lidmaatschap van de Marnix Academie, resulterend in -onder andere- introductie van de Sustainable Development Goals in 2017. Die SDG's vonden vervolgens vanuit het lectoraat een plek in het curriculum van de Marnix Academie en later binnen vele pabo's in Nederland.

Stella en enkele andere Marnix-medewerkers leverden een belangrijke inhoudelijke bijdrage aan een [artikel](#) over de opkomst van het competentiegericht leren en de implementatie van Leren voor Duurzame Ontwikkeling op de Marnix Academie. In feite werd daarin een deel van de voorgeschiedenis van het lectoraat geschetst. Naast deze bijdrage werden door Stella en het lectoraat als key-note speaker tijdens congressen, workshopleider of 'kritische vriend' regelmatig bijdragen geleverd aan DP-activiteiten. Daarbij werden ook de 'inner development goals' onder de aandacht gebracht en meegenomen in denkprocessen.

Dit alles bracht het lectoraat in contact met 'Leren voor Morgen', coöperatie van samenwerkende organisaties die zich inzetten voor Duurzame Ontwikkeling in het onderwijs. Het lectoraat is binnen dat samenwerkingsverband inmiddels betrokken bij diverse advies- en ontwikkelgroepen, onder andere 'PO voor Morgen'.

Cascadegewijs heeft dit invloed op diverse projecten binnen het pabo- en basisonderwijs, impliciet (op meta-niveau) en expliciet (op direct handelingsniveau).

DP dankt het lectoraat in het algemeen, Stella in het bijzonder, voor de impact, sturing, wijze adviezen en zeer prettige samenwerking!

Gerben de Vries en **André de Hamer**

Duurzame PABO (🌐 www.duurzamepabo.nl)

← Terug



“Wijzen bouwen bruggen, dwazen bouwen muren”

Afrikaans gezegde

< Terug

In 2018 ging een door mij langgekoesterde wens in vervulling: de start van het profiel Crossing Borders. Studenten kregen in deze minor een grondige voorbereiding op hun stage in het buitenland. In mijn jaren als begeleider van de studenten die in Suriname stageliepen, observeerde ik keer op keer dat studenten zonder speciale voorbereiding vaak niet in staat waren te duiden wat ze allemaal meemaakten in zo'n ander land (zowel professioneel als privé).

Het hoofddoel van het profiel Crossing Borders was studenten te voorzien van kennis, vaardigheden en inzichten om zich goed voor te bereiden op hun specifieke bestemming. Zo werd er o.a. aandacht besteed aan internationale competenties, de cultuur, het onderwijs, de historische (koloniale) context, religie, gewoonten en belangrijke waarden van het land waar de stage ging plaatsvinden en aan de Social Development Goals. Studenten werden uitgedaagd om tijdens hun verblijf in het

buitenland écht in contact te treden met de mensen van daar, de dialoog en verbinding aan te gaan, hun oordeel uit te stellen, het perspectief van de ander in te nemen, open te staan voor de behoeften en concerns van de ander.

Een logische ontwikkeling was om in het profiel een leerlijn 'leren sociaal ondernemen' op te nemen. We realiseerden ons dat het kinderen Leren Sociaal te Ondernemen mogelijk te hoog gegrepen was gezien de unieke buitenlandse context. In dat geval konden studenten zelf aan de slag met het sociaal ondernemen door stil te staan bij de mogelijkheid tot wederkerigheid tijdens hun verblijf als gast in een andere cultuur. Met een houding van nederigheid iets brengen — niet als een missionaris die alles weet en kan, maar door te luisteren naar de behoeften van de ander en te kijken waar je kunt bijdragen.

Deze leerlijn leidde over de jaren heen tot een mooie lijst aan betekenisvolle activiteiten van studenten:

- Schoonmaken Mangrovebos (+ lesmateriaal maken) op Bonaire
- Schoonmaken strand in Bonaire en Curaçao
- Knuffelen bij opvang voor baby's zonder moeder in Kaapstad, Zuid-Afrika
- Workshops geven in Nepal binnen een Teacher Trainingsprogramma
- Workshops geven op het CPI (PABO) in Suriname en visie-uitwisseling

- 
- Syrisch meisje bijles geven in Mondragon, Baskenland, Spanje
 - Vrijwilligerswerk bij Ezelopvang op Bonaire
 - Naschoolse huiswerksteun voor VO-leerlingen in Zuid-Afrika

Het Corona- jaar verdient daarbij nog speciale vermelding. Studenten waren diep teleurgesteld dat ze niet mochten afreizen en we het programma een 'Internationalisation at home'- draai moesten geven. Het heeft een serie activiteiten en stages opgeleverd die juist ook m.b.t. sociaal ondernemen enorm rijk waren:

- Drie studenten liepen stage bij Amnesty International en werkten mee aan educatief materiaal voor leerkrachten;
- Drie studenten liepen stage op Taalschool (VO) Ithaka in Overvecht;
- Een studente gaf les op AZC-school in Leersum
- Een studenten werd voorleesbuddy via 'De VoorleesExpress'.

De theorie en praktijk van Leren Sociaal te Ondernemen heeft op deze manier een enorme verrijking van internationalisering binnen het profiel Crossing Borders op de Marnix opgeleverd.

Frank van Herwaarden

Initiator minor Crossing Borders

[**< Terug**](#)

Impact

[< Terug](#)

Alle kinderen in Nederland doen mee aan projecten waarmee ze hun buurt en de wereld een beetje mooier maken. Eén groepje zorgt voor een mooiere of schonere omgeving; een ander brengt kinderen en ouderen bij elkaar, weer een ander verbindt mensen uit de buurt en de natuur door een gezellige activiteit. Zo leren jonge mensen door ondernemende activiteiten zichzelf kennen, hun passies vinden, verbinden en een verschil te maken voor de wereld om hen heen.

Dat alle kinderen sociaal ondernemerschap op deze manier ervaren is nog een droom, maar door jouw werk heb je die wel een stuk dichterbij gebracht. De positieve impact die je daarmee hebt gemaakt en nog zult maken geven alle reden tot trots.

De passie voor sociaal ondernemerschap en onderwijs delen we. Jammer genoeg leerden we elkaar pas zo'n tweeënhalf jaar geleden kennen – maar gelukkig hebben we in die tijd daarna fijn kunnen samenwerken. Rond het project Impact-Driven Entrepreneurship Education for Children, rond het small-scale partnership én rond het boek over Duurzaam onderwijs. Het nog sterker bij elkaar brengen van onderwijs in sociaal

ondernemerschap op alle onderwijsniveaus en zelfs tot buiten het formele onderwijs, daar heb je vanuit je werk voor de Marnix Academie een prachtige basis voor gelegd.

De komende periode worden er nog directe vruchten geplukt van je werk, bijvoorbeeld met het landelijke congres over impactondernemerschap en onderwijs en het verschijnen van het boek Duurzaam onderwijs. Maar nog veel mooier is dat er heel veel zaadjes zijn geplant en planten en bomen tot bloei komen, zodat het realiseren van de droom steeds dichterbij komt.

Maarten Hogenstijn

Lector sociaal ondernemerschap
Hogeschool van Amsterdam

De wereld staat in de fik

[< Terug](#)

De wereld staat in de fik, letterlijk en figuurlijk. Als geograaf zie en hoor ik dagelijks de gevolgen van klimaatverandering. Ook deze zomer stond het nieuws weer vol van de weersextremen in Europa. Niet alleen klimaatverandering, maar ook de groeiende ongelijkheid in welvaart wereldwijd en de vervuiling van onze oceanen en van de grond onder onze voeten vormen steeds urgenter problemen. Kortom, de leefbaarheid van onze planeet, ons land en onze buurt staat onder druk. Ik maak me zorgen.

Het voelt soms alsof de inspanningen van mijn gezin om zo duurzaam mogelijk te leven slechts waterdruppels zijn op een gloeiende plaat. Of, zoals het vogeltje Olla uit het verhaal 'de Regenmaker' van Kees Klomp, alsof ik een bosbrand probeer te blussen met slechts een paar druppels per keer.

Dat raakt mij niet alleen persoonlijk, maar ook in mijn rol als docent. Juist in die momenten helpt mijn deelname aan het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap. Samen met mijn collega's ontwikkelen wij werkvorm-

kaarten waarmee onze studenten leren om sociaal ondernemerschap te vertalen naar hun onderwijspraktijk. Studenten geven nu al terug dat deze werkvormkaarten hen enorm helpen om onderwijs vorm te geven. Zulke reacties versterken mijn overtuiging dat elke kleine bijdrage wél een verschil kan maken.

Voor mij ligt de kracht van het lectoraat in de gezamenlijkheid. Samen met collega's en studenten bouwen we stap voor stap aan een beweging waarin sociaal ondernemerschap, duurzaamheid en rechtvaardigheid vanzelfsprekende pijlers van onderwijs worden. Dat geeft hoop. Hoop dat al onze gezamenlijke druppels water wél het verschil zullen maken bij het blussen van de branden in de wereld.

Stijn Hulshof

Opleidingsdocent Aardrijkskunde en betrokken bij het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap, Marnix Academie

De Marnix Maker Faire

< Terug

Voor ik bij de Marnix Academie kwam werken, had ik al ruim 10 jaar gewerkt in de natuur- en milieueducatie. Ik had dus al een voorliefde voor natuur, milieu en duurzame ontwikkeling. Ik was dan ook erg blij dat ik kon deelnemen aan de onderzoeksgroep Ukids waarin we, samen met andere landen, onderzochten hoe je Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap kunt vormgeven in het basisonderwijs. Op de Marnix Academie kreeg dit praktijkgerichte onderzoek een vervolg in het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap. De opgedane inzichten uit dit lectoraat werken door in ons Pabo-curriculum. Een voorbeeld hiervan is de Marnix Maker Faire in de voltijd Pabo.

In het 2e jaar van de voltijd gaan alle studenten zelf aan de slag met sociaal ondernemen gekoppeld aan digitale geletterdheid. De Marnix Academie heeft een ICT-Lab met robots, *Virtual Reality*-brillen, 3D-printers en andere technologieën. Mooie tools om de betrokkenheid van je klas te verhogen en het leren te versterken en verrijken. Deze technologie heeft helaas ook een grote negatieve impact op de

maatschappij, denk bijvoorbeeld aan *fake news* en het energiegebruik van AI. Wij willen studenten (en leerlingen) stimuleren om technologie bewust en positief in te zetten voor een betere wereld. Zij ontwikkelen daartoe in groepjes (een prototype van) een digitale tool die bijdraagt aan één van de *Sustainable Development Goals*. Dat leidt tot mooie producten zoals games die bijdragen aan meer bewegen en apps die helpen bij het kiezen van gezonde voeding of het scheiden van afval. De studenten krijgen dus de ruimte om hun eigen ideeën te ontwikkelen, initiatieven te ontplooiën en waarde te creëren met hun digitale tools.

De studenten presenteren hun tools uiteindelijk op de [!\[\]\(1656df77d289379892e822a5b403488d_img.jpg\) **Marnix Maker Faire**](#) (een soort tentoonstelling) aan een kinder- en vakjury. Dat betekent dat er een aantal experts op gebied van leren voor duurzame ontwikkeling en ICT én een paar schoolklassen langskomen om de tools te bekijken en uit te testen. Een inspirerende dag voor alle betrokkenen! Zo hopen we – nu en in de toekomst – studenten het belang en de meerwaarde van Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap zelf te laten ervaren.

Petra Jansen

opleidingsdocent Marnix Academie
initiator en coördinator Marnix Maker Faire

Laat los

< Terug

Het lijkt zo eenvoudig, sociaal ondernemen met kinderen. Maar het blijkt in de praktijk precies dat te vragen wat voor veel (beginnende) leerkrachten lastig is: loslaten. Het initiatief tijdens dit proces ligt immers bij de kinderen. In de ultieme vorm kiezen zij waar ze zich voor gaan inzetten en bepalen ook zij op welke manier ze dat gaan doen. En dat betekent voor een leerkracht op je tong bijten, op je handen zitten, de leerlingen de ruimte geven.

In een onderzoek dat wij als lectoraat deden onder derdejaarsstudenten van de Marnix Academie (🌐 [Van der Wal-Maris et al. 2025](#)) was 'loslaten' een van de meest genoemde bottlenecks bij het sociaal ondernemen met een groep kinderen. Het vergt andere skills en bovenal vertrouwen. Vertrouwen in de kinderen, die verrassend uit de hoek kunnen komen als ze zelf aan het roer staan, maar zeker ook vertrouwen in jezelf als leerkracht.

Mijn eigen betrokkenheid bij het onderwerp ontstond na een project bij het College voor de Rechten van de Mens over kansengelijkheid. Met dit in het achterhoofd zag ik ook wat sociaal ondernemen kan betekenen voor kinderen, die niet van huis uit meekrijgen welke wegen je moet bewandelen

om iets voor elkaar te krijgen bij bijv. de gemeente. Wat een verrijkende ervaring is het dan om je met je klas in te zetten voor iets wat je aan het hart gaat en ook daadwerkelijk iets op te leveren. Stichting Move doet op dit gebied prachtige projecten met klassen in minder bedeelde wijken in verschillende steden, waaronder in Utrecht. Wij hebben de handen ineengeslagen om onze studenten zo de kans te geven om met deze doelgroep sociaal ondernemen in de praktijk te ervaren. Dit is intussen een vast onderdeel geworden binnen de minor over kinderrechten. Maar ook op hun eigen stagescholen proeven studenten nu aan sociaal ondernemen. Dat gaat niet altijd vanzelf, zeker niet met jongere kinderen, en soms stuit het op weerstand. Toch leidt het vrijwel altijd tot een positief eindresultaat. Daarover schreven Stella en ik een kort artikel voor het tijdschrift Zone (🌐 [Koene en Van der Wal-Maris, 2024](#)). Onze conclusie: eigenaarschap bij leerlingen neerleggen loont. De projecten laten zien dat kinderen écht in staat zijn om vanuit intrinsieke motivatie iets bij te dragen. Dat stemt hoopvol voor de toekomst. De les voor leerkrachten? 'Let it go' en vertrouw op de kracht van een klas!

Jans Koene

Senior creatief ontwikkelaar/projectleider Podium

Een vlam om door te geven

< Terug

Vanaf september 2022 participeer ik als docent-onderzoeker in het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap. Een belangrijke drijfveer daarbij was mijn wens om bij te dragen aan kennisontwikkeling over onderwijs dat toekomstige generaties toerust voor het aangaan van de grote maatschappelijke vraagstukken van deze tijd. Daarnaast voedde mijn participatie binnen dit lectoraat mijn behoefte om onderwijsonderzoek te doen en via dat onderzoek mijn eigen onderwijs verder te verdiepen.

Binnen het lectoraat nam ik onder andere deel aan praktijkgericht onderzoek naar ontwerpprincipes voor Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap op basisschool De Buitenchurch, aan het *Blended Intensive Programme* waarin internationale studenten uit vijf Europese landen samen leerden over Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap, aan kennisdisseminatie via het EAPRIL-congres binnen de *Cloud 10 Education for Sustainability*, aan de ontwikkeling van tools voor het basisonderwijs binnen het *Small Scale Partnership*, en aan het schrijven van een

hoofdstuk in het didactiekboek *Duurzaam Onderwijs. Eerlijk, inclusief, hoopvol.* voor studenten aan tweedegraads lerarenopleidingen.

Ik ben ontzettend dankbaar voor hoe al deze ervaringen hebben bijgedragen aan mijn persoonlijke en professionele ontwikkeling als onderzoeker en opleidingsdocent. Daarbij ben ik mij steeds meer bewust geworden van het belang om een brug te (blijven) slaan tussen onderzoek en onderwijs. Daar wil en zal ik mee doorgaan.

Uiteindelijk hebben deze ervaringen ook geleid tot het indienen van mijn promotievoorstel, met als centrale onderzoeksvraag hoe we PABO-studenten kunnen versterken in hun actiecompetentie bij het geven van onderwijs voor duurzame ontwikkeling aan hun leerlingen. Het voelt als een eer om (delen van) de inhoud en de grote inspiratie van het lectoraat verder te mogen dragen in een eigen onderzoeksproject. Als een fakkel die ik heb ontstoken bij het bezielende vuur dat ik binnen het lectoraat vond, en die ik nu verder mag dragen naar mijn volgende onderzoeksstappen en professionele ontwikkeling. Als ik hiermee een kleine bijdrage kan leveren aan het empoweren van toekomstige generaties, heeft dat voor mij een grote betekenis.

Eva Kuijpers

Opleidingsdocent en docentonderzoeker lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap

Een waardengeladen curriculum

[< Terug](#)

Afgelopen studiejaar studeerden de eerste studenten af in het vernieuwde voltijdcurriculum, een mijlpaal in een innovatieproces waar veel mensen hard aan hebben gewerkt en waarbij ik project-leider was. Ik vertel daar graag iets meer over.

De afgestudeerde studenten hebben mogen profiteren van een opleidings-traject waarbij het 'leren bijdragen aan een rechtvaardige en duurzame wereld' integraal onderdeel is van hun opleiding. Het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap heeft vanaf het begin van de curriculum-vernieuwing bijgedragen aan deze ambitie, die tevens verankerd is in het koersplan van de Marnix Academie. Het lectoraat was mede aanjager van ontwikkelingen die ervoor zorgden dat de zogenaamde LEV-lijn vorm kreeg en aangescherpt kon worden. De opbouw van de LEV-lijn volgt het model van het lectoraat, waarbij studenten in eerste instantie gevoeligheid ontwikkelen voor de thematiek en uiteindelijk initiatieven ontplooiën om samen met kinderen bij te dragen aan een rechtvaardige en duurzame wereld.

Concreet betekent dit dat in elk semester van de propedeutisch fase en de hoofdfase van de opleiding LEV onderdeel is van een grote onderwijseenheid. Daarnaast zijn er LEV-weken om studenten te laten leren via kortlopende projecten, en bepaalde kennis, houding en vaardigheden in het bijzonder te stimuleren. Het slotstuk van de LEV-lijn is de onderwijseenheid 'Leren voor het Leven' in semester 5 van de opleiding (OWE 5A). Ik sprak met collega Eva Kuijpers over haar ervaringen in deze onderwijseenheid.

In deze onderwijseenheid gaat een wereld open voor studenten. Studenten ontdekken dat ze anders moeten gaan werken: de stem van de leerling wordt nog belangrijker in het onderwijs dan ze vaak gewend zijn. Tegelijkertijd blijft bijsturen belangrijk: studenten zoeken een balans tussen kinderen 'in the lead' versus 'organiseren en sturen'. Daar leren ze veel van. Het vraagt een andere pedagogiek als je luistert naar de eigen ideeën van leerlingen om bij te dragen aan een rechtvaardige en duurzame wereld.

Resultaat van de LEV-lijn is dat de gevoeligheid, het empathisch vermogen en de maatschappelijke betrokkenheid van studenten in voorgaande semesters al gestimuleerd en grotendeels ontwikkeld zijn. Op het gebied van maatschappelijke betrokkenheid is er overigens wel nog ruimte voor ontwikkeling. Zodra het thema studenten zelf raakt, of als het impact heeft op de leerlingen in hun stagegroep, zie je die betrokkenheid. Dit zie je bij thema's zoals als armoede, kansenongelijkheid, vrouwenrechten.



Thema's als de Amerikaanse verkiezingen, Gaza of klimaatverandering lijken wat te verlammen. Studenten vragen zich dan af: 'Wat kan ik?' Eva herkent dit in haar Phd-onderzoek naar de ontwikkeling van actiecompetentie als onderdeel van de identiteitsontwikkeling van studenten. Daar komt bij dat de studentenpopulatie op de Marnix Academie in bepaalde mate 'een bubbel' vormt (mijn eigen woorden), waardoor actiebereidheid een uitdaging is.

Toch ontstaat er via de leertaken van de onderwijseenheid een mooie wisselwerking tussen het enthousiasme van leerlingen en dat van de studenten zelf. Dit geeft een interessante dynamiek: adolescenten hebben soms een dip in duurzaam gedrag, terwijl basisschoolkinderen initiatiefrijk kunnen zijn. Juist als die twee dan in aanraking komen ontstaat iets moois.

Trots is Eva op de ervaring dat studenten echt het werkveld inspireren, bijvoorbeeld via de mentor en de kinderen! En ook: studenten leren de kinderen in 'the lead' te zetten. Dit is echt vernieuwend voor veel studenten en scholen. Het gaat om een vernieuwende didactiek en een hoopvolle pedagogiek.

Nieuw binnen de onderwijseenheid is dat studenten via masterclasses nog meer de confrontaties met complexe thema's voorgeschoteld krijgen. Het gaat dan om thema's als slavernijverleden, migratie, honger (allen gelinkt aan de SDG's). Het is dan belangrijk om studenten te onderbreken bij misconcepties, stil te staan bij hun houding en mindset. Dit komt

mooi naar voren als je werkt via de inner development goals (gebundeld onderzoek over de ontwikkeling van persoonlijke vaardigheden t.b.v. de transitie naar duurzaamheidsdoelen).

Studenten die zich ook in de afstudeerfase nog willen verdiepen hebben daar alle kansen voor via de keuzeminoren. Het gaat voor nu te ver om hierop in te gaan. Je ziet in elk geval dat een aantal studenten hier heel bewust voor kiest.

De grootste uitdaging is het met elkaar blijven dragen van de LEV-lijn. Eva benoemt ook de uitdaging waar we voor staan: nog meer integratie en een efficiëntieslag, want investeren in LEV kost ook geld; als subsidies opdrogen moet het bouwwerk overeind kunnen blijven. Er zijn hoge verwachtingen van een nieuwe Expertgroep Wereldburgerschap die hier een belangrijke bijdrage aan kan leveren, zeker nu het lectoraat stopt. Dit past bij de koers van de Marnix Academie: bijdragen aan volgende generaties. De LEV-lijn is een mooie ader, waar het lectoraat en vele collega's hard aan hebben gewerkt. Nu: vasthouden, bestendigen en doorontwikkelen. Laat dat nou precies de wens zijn van mijn dierbare collega Stella, die met emiraat gaat.

Koen Luijns

Hogeschooldocent Marnix Academie

[**< Terug**](#)

Effective action comes from love

[< Terug](#)

Beste Stella,

"You don't need to do everything. Do what calls your heart. Effective action comes from love. It's unstoppable...We will never be able to build what we have not first cherished in our hearts".

Deze rake woorden van Joanna Macy zijn een leidraad voor me en ik zie dat ze worden doorleefd....bij het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap van de Marnix Academie!

Jij en je collega's geven een bijzonder inspirerende invulling aan wat ik als ontluikende toekomst zie van duurzaam onderwijs: de beweging naar *place based education*. Jullie studenten verbinden:

- hun (stage)school met de wijk;
- leerlingen met ouderen;
- sociale duurzaamheid en ecologische duurzaamheid;

Pabo-studenten en leerlingen uit het basisonderwijs ontdekken via sociaal ondernemerschap hoe ze lokaal het verschil kunnen maken en ze ontwikkelen al doende een band met de plek waar ze leven en leren: super belangrijk in onze sterk geïndividualiseerde en beeldschermverslaafde samenleving!

Jouw werk als lector heeft mij geïnspireerd en ik voel me geroepen om sociaal ondernemerschap - met de Marnix Academie en de andere leden van de coöperatie Leren voor Morgen - de komende jaren verder te brengen.

Dank ook voor je kritisch klankborden als stuurgroep lid van PO voor Morgen, en bovenal dank voor de prettige samenwerking!

Peter Luijten

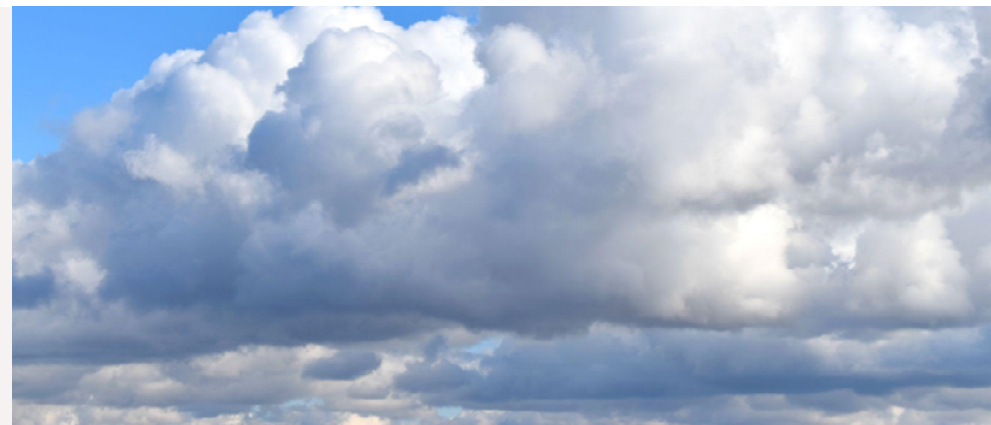
Netwerkcoördinator PO 'Leren voor Morgen'

EAPRIL CLOUD 10 – Education for Sustainability

< Terug

It's been my pleasure to have known and worked with Stella since early 2021. Across that time we've worked together trying to find spaces and opportunities for advancing educational practices and research which tries to tackle some of the biggest global challenges. Despite the constraints of working across distances and within busy organisations, Stella's positivity and drive have made these experiences so valuable and the collaboration so rich.

In our earliest collaboration we explored opportunities for an Erasmus+ Blended Intensive Programme (BIP), and although this eventually didn't work out, Stella was fantastic at finding other ways of collaborating. The image of the clouds that I have chosen represents our work together as co-convenors of the European Association for Practitioner Research on Improving Learning (EAPRIL) ['Cloud 10 - Education for Sustainability'](#).



Throughout this time, we built the membership of the Cloud and co-created workshops and seminars to share research and practice in Education for Sustainability and Social Entrepreneurship Education. Stella's patience, insight and deep expertise made this work extremely enjoyable, and always a great learning experience for me.

Most of all, I think this work showed the value of international collaborations, which share educational practice, but also share the important research which investigates and supports educational practice. I feel this work shows the importance of working collectively towards creating a more just and sustainable world. I will miss the opportunity to work with Stella, but wish her the very best for her retirement and hope it is a time of excitement, happiness and adventure.

Benjamin Mallon

Assistant Professor in Geography and Citizenship Education, School of STEM Education, Innovation & Global Studies, DCU Institute of Education, Dublin City University, Ireland

Ja, ook kleuters!

[< Terug](#)

Als derdejaars voltijd student aan de Marnix Academie heb ik bij de onderwijseenheid Leren voor het Leven een onderwijsontwerp gemaakt voor kleuters waarin zij leren sociaal te ondernemen.

Als we het hebben over het leren sociaal te ondernemen denken we al snel aan het oudere kind. Als je het hebt over sociaal ondernemen voor het jonge kind hoor je al snel reacties als: "Kleuters snappen dat nog niet" en "Moeten wij kleuters wel lastigvallen met wereldproblemen?" Mijn antwoord op deze laatste vraag zou zijn "JA!" Kleuters zitten vol ideeën en ook zij kunnen al het verschil maken. Alleen moet je de wereldproblemen brengen naar hun niveau, naar hun belevingswereld. Dit heb ik gedaan door [een video](#) te maken in de wijk van school, waar de handpop Leroy verschillende probleempjes tegen kwam.



Door deze probleempjes met de leerlingen te bespreken en samen te bedenken wat ze kunnen doen, creëren ook zij waarde voor de problemen die bij hen in de omgeving spelen. Zo ontwikkelen zij ook al verschillende vormen van empathie en ondernemerschap.

Martijn de Mik

Student Marnix Academie

Waarde creëren

[< Terug](#)

Stella heeft het tot haar missie gemaakt om kinderen te leren en stimuleren om een actieve bijdrage te leveren aan duurzame ontwikkeling. Dit doet ze dit door (onderwijs in) sociaal ondernemerschap te verspreiden in het basisonderwijs en bij schoolopleiders.

Afgelopen jaren heb ik vanuit meerdere rollen met Stella mogen samenwerken: als student aan de academische pabo; als student-onderzoeker in de internationale onderzoeksgroep UKids; als leerkracht-onderzoeker in een onderzoeksgroep op de basisschool waar ik werk; en als co-auteur van artikelen en workshops. Elke keer zag ik bij Stella een rotsvaste overtuiging, maar ook een open vizier. Door te geloven in de mensen met wie ze werkt en hen verantwoordelijkheid te geven, creëert Stella niet alleen professionele maar ook persoonlijke waarde. Ik heb veel mensen dankzij haar inzet zien groeien en bloeien.

Op de pabo leren toekomstige leerkrachten dat rolmodellen voor hun leerlingen erg belangrijk zijn. Met de manier waarop Stella binnen haar lectoraat uiting gaf aan de kernwaarden van leren sociaal te ondernemen, is zij zelf voor mij zo'n rolmodel geworden. Ze onderzocht en onderwees niet alleen sociaal ondernemerschap, maar 'leefde het voor'. Ik zag haar

actief kansen onderkennen, ideeën genereren, initiatieven ontplooiën. Dit deed Stella altijd vanuit compassie, empathie en zorgzaamheid; een professionele houding maar ook de manier waarop zij in het leven staat. Door dit alles met elkaar te verbinden heeft Stella veel waarde gecreëerd: voor collega-onderzoekers, opleiders, studenten en leerkrachten – maar ook voor scholen en daarmee hun leerlingen en de toekomstige maatschappij die zij gaan vormen. Zo is de cirkel van leren sociaal te ondernemen rond.

Ikzelf heb mij mede dankzij Stella's werkwijze en vertrouwen kunnen ontplooiën tot een zelfverzekerde leerkracht met een onderzoekende houding. Aspecten van sociaal ondernemerschap hebben we goed verankerd in de missie en visie van de basisschool waar ik werk. Ik neem het ook dagelijks mee in het onderwijs dat ik geef. Mijn leerlingen (kleuters) zijn nog jong, maar ik geef ze op hun niveau de verantwoordelijkheid om kansen te onderkennen en hun eigen maatschappelijke waarde te creëren. Vanuit het klaslokaal heb ik namelijk dezelfde missie als Stella met haar lectoraat: kinderen leren om een actieve bijdrage te leveren aan duurzame ontwikkeling.

Kevin Mol

Leerkracht groep 1/2, Kindcentrum Leeuwesteyn

Leren met LEV

[< Terug](#)

Op de Marnix Academie willen we studenten niet alleen kennis en vaardigheden meegeven, maar ook de inspiratie en betrokkenheid om samen met kinderen bij te dragen aan een rechtvaardige en duurzame wereld.

Daarom is enkele jaren geleden de LEV-lijn ontwikkeld. Lev betekent in het Hebreeuws 'hart'. Het staat voor leren dat raakt: leren weten, leren doen, leren samenleven en leren zijn. Deze doorgaande lijn loopt door ons hele voltijd curriculum en verbindt persoonlijke ontwikkeling met sociaal ondernemerschap – van zelf ervaren, via zelf ondernemen, naar met leerlingen ondernemen. Het lectoraat *Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap* heeft hier de afgelopen jaren een belangrijke rol in gespeeld. Het onderzoek dat zich richtte op een didactiek die leerlingen én toekomstige onderwijsprofessionals in staat stelt om actief bij te dragen aan duurzame ontwikkeling, was de vloer onder deze LEV-lijn.

De LEV-lijn kent naast integrale leertaken in het lopende curriculum ook enkele projectweken, de LEV-weken genaamd. In deze weken brengen studenten de visie van het lectoraat zelf in de praktijk. Zo kiezen de tweedejaars studenten in deze week een duurzame

ontwikkelingsdoelstelling die hen raakt, en ontwerpen in teams een digitale tool voor het onderwijs rond dat thema. Met behulp van ontwerpend leren en ICT vertalen ze hun ideeën naar prototypes die in de school ingezet zouden kunnen worden. Uiteindelijk presenteren de teams hun ontwerp aan een kinderjury én een vakjury. Zo ontdekken studenten dat sociaal ondernemen altijd ontstaat vanuit een eigen geraaktheid, empathie en in dialoog – met elkaar, met kinderen, en met de wereld om hen heen.

Sociaal ondernemerschap in het onderwijs staat nog in de kinderschoenen. Het vraagt gezamenlijke inspanning, creativiteit en onderzoek om dat verder te doen groeien. Maar de beweging is in gang gezet: steeds meer professionals willen samen leren, ondernemen en bijdragen aan een betere wereld. Dat is de erfenis van dit lectoraat die voortgaat in de LEV-lijn: studenten en leerlingen leren hun kloppend hart te volgen en zo ondernemend en met hart en ziel bij te dragen aan een rechtvaardige en duurzame samenleving.

Friso Mout

Hogeschooldocent , Counselor, Opleidingsdocent Godsdienstige en levensbeschouwelijke vorming Marnix Academie

Compassie, empathie en zorgzaamheid

< Terug

Compassie, empathie en zorgzaamheid vormen de basis van het model voor Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap, maar het zijn ook drie woorden die heel goed passen bij wat ik zie in Stella. Compassie, empathie en zorgzaamheid voor collega's, studenten en de aarde waarop we leven zijn het fundament waarop Stella haar werk als lector heeft ingevuld en hoe ik haar ken als mens.

Het heeft best een poosje geduurd voor het model voor Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap echt ging leven voor mij en ik er in mijn eigen praktijk als opleidingsdocent Natuur en Techniek handen en voeten aan kon geven. Het bleef allemaal een beetje abstract, ondanks het feit dat Stella het meerdere keren had toegelicht. Pas toen ik samen met Stella en een aantal opleidingsdocenten uit andere Europese landen het Blended Intensive Programme (BIP) '[SEE-ing a better World!](#)' ging opzetten over Social Entrepreneurship Education (SEE) voor onze studenten, werd het concreter en ging ik begrijpen waarin dit onderwijs anders is dan leren



ondernemen of duurzaamheidseducatie. Door uit te gaan van verbinding met elkaar en met dat waar je hart naar uitgaat om deze wereld een beetje mooier en beter te maken ontstaan initiatieven die echt iets toevoegen en van meerwaarde zijn voor anderen en voor de wereld.

Tijdens de uitvoering van het BIP-project leerden groepjes studenten uit België, Oostenrijk, Tsjechië en Nederland meer over Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap en gaven ze een les op een basisschool. Door te starten met de eerste stap van sociaal ondernemerschap 'in verbinding staan', leerden de studenten elkaar goed kennen en spraken ze over wat hen bezighield op het gebied van onze samenleving en hoe we met de aarde omgaan. Dit leverde hele mooie gesprekken en inzichten op en misschien wel vriendschappen voor het leven. Ook de lessen die ze hebben gegeven op de basisscholen, waren hierdoor creatief en bevlogen en dat zag je terug in de opbrengsten bij de leerlingen. "Don't underestimate children!", was een van de belangrijkste conclusies van de studenten.

Sindsdien is het model geen abstract plaatje meer, maar een proces dat ik begrijp en doorvoel en dat ik op mijn beurt vorm probeer te geven in mijn lessen. *Stella, bedankt voor je inspiratie, betrokkenheid en bevlogenheid!*

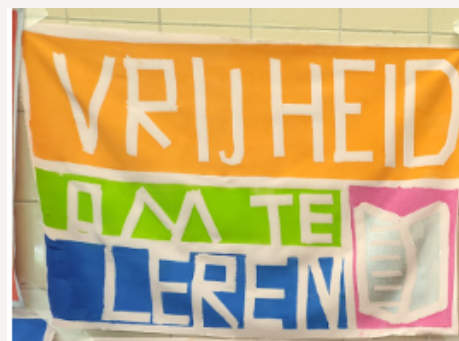
Marion Ooijevaar, docent Engels en NMT, Marnix Academie

Eigen toekomst bepalen

< Terug

'Vrijheid om te leren'
 'Wonen waar je wil'
 'Eigen toekomst bepalen'
 'Draag wat je wil'
 'Stop oorlog overal'

Dit zijn wensen van leerlingen uit een internationale schakelklas. Ze zijn na een brainstormsessie over vrijheid en rechtvaardigheid door de leerlingen geformuleerd en vervolgens op vlaggen geverfd. De vlaggen hangen in het gebouw van ISK Arnhem en vragen op deze manier aandacht voor een rechtvaardige en duurzame wereld. De wensen onderstrepen het belang en de urgentie van de duurzame ontwikkelingsdoelen (Sustainable Development Goals of SDG's) van de Verenigde Naties.



Tijdens mijn werkzaamheden voor het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap kwamen deze ontwikkelingsdoelen regelmatig naar voren omdat ze een belangrijke rol spelen in het leren sociaal te ondernemen. Kinderen die leren sociaal te ondernemen komen in aanraking met de echte wereld en met vraagstukken op het gebied van duurzame ontwikkeling. Die echte wereld vind je in een ISK-klas. Je ziet het directe resultaat van de wereldpolitiek recht voor je neus zitten.

Voor het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap heb ik meegewerkt aan onderzoek dat zich richt op een didactiek die leerlingen en (aankomende) onderwijsprofessionals in staat stelt de kennis en vaardigheden te ontwikkelen die nodig zijn voor het actief bijdragen aan duurzame ontwikkeling, zowel ecologisch als economisch en sociaal. Eén van de drie dimensies die voorwaardelijk zijn om te leren sociaal te ondernemen is de pedagogische dimensie: het subject zijn (zie ook de leaflet '🌐 [Leren sociaal te ondernemen in het basisonderwijs](#)'). In een internationale schakelklas is de aandacht voor die pedagogische dimensie cruciaal.



De ISK is het startpunt in de schoolcarrière van jonge nieuwkomers in Nederland. De route van aankomst in Nederland tot een geslaagde integratie, waarbij actieve deelname aan de Nederlandse maatschappij het uitgangspunt is, verloopt voor iedere leerling anders. Het startpunt is echter altijd hetzelfde: leerlingen moeten opnieuw beginnen. Ze leren een nieuwe taal, leren andere omgangsvormen en -normen begrijpen, maken vrienden en bouwen zo een toekomst in Nederland op. De ervaringen die ze hebben opgedaan en meenemen in het klaslokaal spelen een grote rol in het proces van persoonsvorming. Door op verschillende manieren ruimte te geven aan de leerlingen om hun verhaal bespreekbaar te maken op een manier die bij de leerling past geven docenten de leerling het vertrouwen om een individu, een eigen identiteit, en een kritisch denkvermogen te ontwikkelen en zo een volgende stap te zetten in het proces van persoonsvorming. De internationale schakelklas is niet alleen de schakel tussen het nieuwkomersonderwijs en het reguliere onderwijs maar is voor vele leerlingen ook de schakel naar een wereld die rechtvaardiger en duurzamer is dan wereld die zij hebben leren kennen.

Marleen van Oortmerssen

Leerroutecoördinator, Schoolopleider en NT2-docent

Internationale Schakelklassen Arnhem

[**< Terug**](#)

Leren over grenzen heen

< Terug

Hoe kunnen ervaringen van studenten met maatschappelijke uitdagingen in uiteenlopende contexten bijdragen aan het ontwikkelen van actiecompetentie voor duurzame ontwikkeling? Die vraag stond centraal in een recente verkenning waarin het gedachtegoed van het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap samenkwam met het werken aan Leerrijke Verbindingen.

In het essay dat hieruit voortkwam, introduceerden we het concept student traces: zichtbare en onzichtbare sporen van betrokkenheid bij maatschappelijke uitdagingen, zoals een vraag in een begeleidingsgesprek, een keuze voor een onderwerp, of een moment van activisme. Deze sporen vormen het vertrekpunt voor gezamenlijke reflectie en het herontwerpen van leeromgevingen in zogeheten Change Labs: plekken waar studenten, opleiders en maatschappelijke partners samen leren over contexten heen.

De totstandkoming van het essay was een waardevol en prettig proces van gezamenlijk denken en optrekken. Het bood een nieuw perspectief: een manier om contexten te verbinden en studenten, opleiders en maatschappelijke partners gezamenlijk te laten leren en ontwerpen.



Illustratie: Tonke Koppelaar (2025)

Het essay laat zien hoe spanningen tussen persoonlijke waarden, institutionele verwachtingen en maatschappelijke uitdagingen, zogeheten discontinuïteiten, niet vermeden hoeven te worden, maar juist kunnen functioneren als katalysator voor collectief leren en duurzame verandering.

Tot slot een persoonlijk woord aan Stella:

In de jaren dat we elkaar op de hogeschool tegenkomen in onderzoek en gesprekken, heb ik je leren kennen als iemand die scherp observeert, duidelijke keuzes maakt en mensen en ideeën weet te verbinden. Je weet steeds weer de juiste vragen te stellen, waardoor ruimte ontstaat voor vernieuwing en verdieping. Je werk heeft een blijvende impact: op collega's, studenten en leerlingen, en op de manier waarop we ons onderwijs vormgeven. *Lieve Stella, dank voor je inspiratie en betrokkenheid.*

Marjolijn Peltenburg

Associate lector Samen Opleiden & Professionaliseren, Marnix Academie

WAT JE DOET... HET DOET ERTOE

Door vier jaar te participeren in het Erasmusproject Ukids heb ik gezien wat empowerment kan betekenen: samen een uitdaging oppakken, ieder vanuit zijn kracht. Dat gedachtegoed is verdiept en uitgedragen door het lectoraat O&SO onder Stella's inspirerend leiderschap. Fijn dat sociaal ondernemerschap nu is geborgd in het curriculum en dat toekomstige leerkrachten de tools kunnen gebruiken.

Wat jij hebt gebracht blijft!

Jolanda de Putter



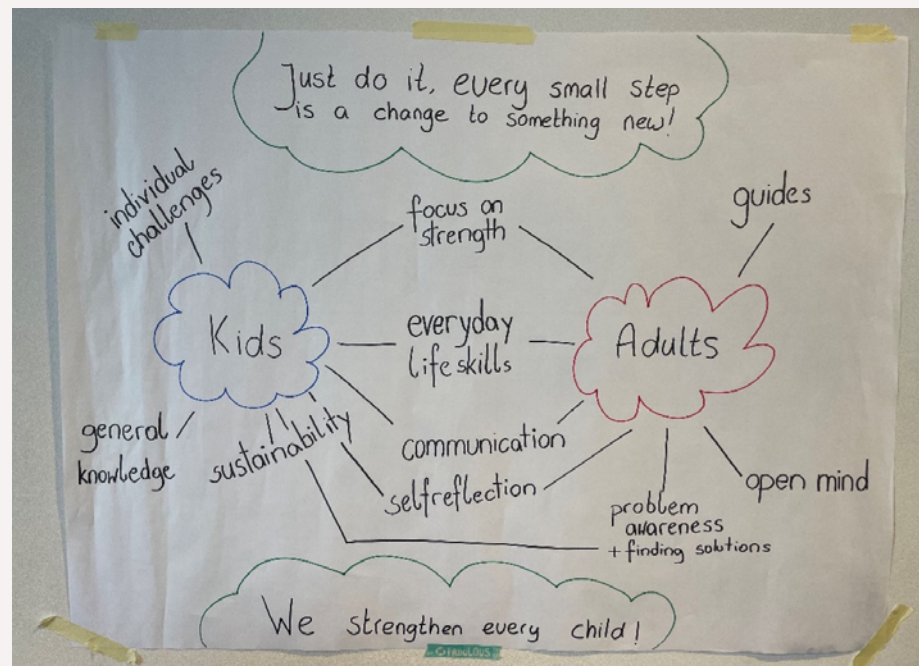
Internationaal

< Terug

Vanuit het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap is er een internationaal project ontstaan genaamd 'SEE-ing a better world'. SEE staat voor *Social Entrepreneurship Education*. In samenwerking met partneropleidingen van de Marnix Academie in België, Oostenrijk en Tsjechië is er een Blended Intensive Programme ontwikkeld, ondersteund met middelen van Erasmus+.

Docenten en onderzoekers van de verschillende landen hebben het programma gezamenlijk online ontwikkeld. Met veel gedrevenheid en betrokkenheid is er een prachtig programma tot stand gekomen. In 2023 vond voor het eerst de uitvoering van het programma plaats. Het fysieke deel vond plaats op de Marnix Academie. Studenten vanuit de verschillende landen hebben in groepjes internationaal samengewerkt aan het thema *Social Entrepreneurship Education*. Een mooi voorbeeld hiervan is een mindmap van een van deze groepjes (zie figuur).

Naast veel inhoudelijke en theoretische input en inspiratie, bestond het programma ook uit een schoolbezoek met good practices en het ontwerpen en uitvoeren van lesactiviteiten op de Nederlandse



Mindmap SEE-ing a Better World internationale groep

basisscholen. De impact van SEE-ing a Better World is enorm!

De deelnemende studenten hebben dit zelf verwoord in een video:

🌐 <https://youtu.be/IOzIGVfNipw>.

Daarnaast is het programma na 2023 duurzaam geïmplementeerd. Het heeft in 2024 plaatsgevonden in Tsjechië, in 2025 in Oostenrijk en het zal in 2026 plaatsvinden in België. Het programma heeft ook een innovatieprijs gewonnen in Oostenrijk!



Op deze manier zijn in samenwerking met het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap veel studenten en docenten bereikt om de changemaker te zijn en om deze ontwikkeling te leren stimuleren bij kinderen. Een deelnemende Nederlandse student schrijft: 'Dit geeft je een totaal nieuwe blik en motiveert om ook een social entrepreneur te worden.'

De internationale samenwerking met de partner in België rondom dit thema is vervolgens uitgegroeid tot een toegekend KA210-project van Erasmus+, genaamd: Tools voor onderwijs in Sociaal Ondernemerschap. De Marnix Academie, Stichting Move en de Belgische partnerhogeschool PXL richten zich – samen met enkele basisscholen en educatieve organisaties- op het ontwikkelen en verspreiden van [!\[\]\(c8792f91d9d60d37d6f4bea74f0b2b2c_img.jpg\) een digitale toolkit](#) die (aanstaande) leraren in Nederland en België ondersteunt bij het vormgeven van onderwijs in sociaal ondernemerschap.

Uit de genoemde voorbeelden wordt heel mooi duidelijk dat het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap op verschillende manieren op internationaal gebied een grote impact heeft gehad. Niet alleen in Nederland, maar ook daarbuiten worden (onderwijs)professionals uitgedaagd om zich in te spannen om met elkaar en met kinderen bij te dragen aan een rechtvaardige en duurzame wereld!

Nicole Poulussen

Programmaleider Internationalisering, Marnix Academie

[< Terug](#)

De stem van het kind

[< Terug](#)

Kan het onderwijs bijdragen aan duurzame ontwikkeling zonder dat het kind gereduceerd wordt tot een instrument voor maatschappelijke doelen? Als pedagoog bracht ik deze vraag in in het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap. Sommige vormen van Leren voor Duurzame Ontwikkeling (LvDO) hanteren immers een instrumentele aanpak waarbinnen onderwijs zich beperkt tot het oplossen van maatschappelijke problemen en het kind als subject ontkent (Biesta, 2020; Wals, 2015).

Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap bevindt zich op het snijvlak van LvDO en ondernemerschapsonderwijs. Binnen het lectoraat maakte ik me hard voor het verankeren van een pedagogische dimensie binnen het leren sociaal te ondernemen. Deze dimensie maakt nu, naast een handelingsgerichte en maatschappelijke dimensie, deel uit van het fundament onder het leren sociaal te ondernemen. De pedagogische dimensie richt zich op subjectificatie, waardoor kinderen leren wat hun drijfveren en passies zijn, en leren zich te verhouden tot anderen en hun wereld. Kinderen ontwikkelen agency, wat hen voorbereidt om als

verantwoordelijke burgers de toekomst vorm te geven en hen helpt hun eigen stem te vinden. Het spanningsveld tussen socialisatie en subjectificatie heb ik binnen het lectoraat verder verkend.

In 2020 publiceerde ik samen met Stella een artikel over een project waarin studenten spellen ontwierpen om sociaal ondernemerschap bij leerlingen te stimuleren ([🌐 Rigg & Van der Wal-Maris, 2020](#)). In dit project werden leerlingen aangemoedigd om zich in te leven, perspectieven te verkennen en maatschappelijk relevante waarden te leren, zoals samenwerking en duurzaamheid. De studenten hebben veel geleerd van hun deelname aan het project, wat zichtbaar doorwerkt in hun huidige onderwijspraktijk. Zo won één van hen vorig jaar met haar groep 8 een debatwedstrijd in regio Utrecht. De school ligt in Overvecht en zet zich in voor gelijke kansen. De leerlingen leerden goed argumenteren, samenwerken en respectvol hun mening uiten over maatschappelijke thema's. Het is dan ook geen toeval dat ik komend schooljaar als [🌐 onderwijsambassadeur](#) op deze school aan de slag ga.



Ook bij het begeleiden van studenten in hun visieontwikkeling heb ik veel gehad aan het vraagstuk over hoe het onderwijs kan bijdragen aan maatschappelijke uitdagingen zonder het kind als subject uit het oog te verliezen. Studenten van de Marnix Academie ontwikkelen een visie op onderwijs waarin de pedagogische, onderwijskundige, maatschappelijke en levensbeschouwelijke dimensies geïntegreerd worden. Ook zij stuiten op het spanningsveld tussen socialisatie en subjectificatie. Ik ondersteun hen bij het herkennen van en het bepalen van hun positie binnen dit vraagstuk. Bovendien geef ik dit spanningsveld een prominentere plek bij het herijken van mijn artikel over visieontwikkeling uit 2008 (Rigg, 2008). Ik werk hier momenteel aan en het aangepaste artikel verschijnt dit schooljaar. Zo blijven ook toekomstige Marnix-studenten profiteren van opbrengsten van het lectoraat en zich inzetten voor de stem van het kind.

Elizabeth Rigg

Onderwijs- en onderzoeksprofessional, supervisor, coach, assessor
Marnix Academie

[**< Terug**](#)

Bronnen

Biesta, G. (2020). De pedagogische opdracht van het onderwijs. Over kwaliteit, volwassenheid en democratie. In C. Hermans (Red.) *Waar is het onderwijs goed voor? Anders denken over onderwijs* (pp. 101-118). Eindhoven: Damon.

Rigg, E. (2008). *Waar sta je voor? Over integrale visieontwikkeling bij leraren(-in-opleiding)*. Marnix Academie: intern document.

Rigg, E. & S. Van der Wal - Maris (2020). Student Teachers' Learning About Social Entrepreneurship Education. A Dutch Pilot Study in Primary Teacher Education. *Journal Discourse and Communication for Sustainable Education*, 11(1), 41-52. doi: 10.2478/dcse-2020-0005

Wals, A. (2015). *Beyond unreasonable doubt education and learning for socio-ecological sustainability in the Anthropocene*. Inaugural address held upon accepting the personal Chair of Transformative Learning for Socio-Ecological Sustainability at Wageningen University on 17 December 2015. Wageningen: Wageningen University.

Internationaal samenwerken aan 'Sociaal ondernemen in de klas'

< Terug

Aan hogeschool PXL (Hasselt, België) staat duurzaamheid hoog op de agenda. Door de inspirerende samenwerking met het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap van de Marnix Academie en Stichting Move krijgt sociaal ondernemen hier ook een plaats in.

Via een Erasmus+-partnerschap kwam een toolkit tot stand die (aanstaande) leraren helpt om mogelijke struikelblokken bij het sociaal ondernemen in de klas aan te pakken. De toolkit kan je trouwens vinden op sociaalondernemenindeklas.nl (en uiteraard ook www.be!).

Doorheen het project werden verschillende docenten van hogeschool PXL meegenomen in het verhaal rond sociaal ondernemen in de klas,



net als meerdere partners uit het bredere onderwijsveld in België. Aanstaande leraren op hogeschool PXL maken ook na afloop van het project nog steeds kennis met het model voor sociaal ondernemen in de klas en brengen dit tot leven op hun stageplaatsen. Zo komen steeds meer en meer (aanstaande) leraren, ouders en vooral kinderen in contact met het sociaal ondernemen. Iets wat hoognodig is om met z'n allen de wereld een beetje mooier te maken.

Catherine Roden

Lector in de Educatieve bachelor voor lager onderwijs
@Hogeschool PXL - PXL-Education, Hasselt, België

Maatschappelijke betrokkenheid stimuleren

< Terug

Ik werk vanuit het ministerie van OCW aan duurzaamheid in het onderwijs. Een belangrijke en mooie plek, waar ik mijn best doe om dit belangrijke onderwerp zo goed mogelijk op de kaart te zetten. Een belangrijke pijler waar ik aan mag werken is leerlingenparticipatie voor duurzaamheid op de eigen school.

Via de [!\[\]\(68ec1235cdecc1c79d40f7d7d692f890_img.jpg\) challenge duurzaamheid](#) in het onderwijs zagen we al dat leerlingen zich graag inzetten om via school bij te dragen aan een betere wereld. Ook docenten vinden het heel leuk om deze jongeren te begeleiden, maar zijn vaak ook zoekende hoe ze dit het beste aan kunnen pakken en vaak wordt het neergezet als iets extra's. Iets extra's op alles wat al moet gebeuren op school.

Daarom werk in aan inspirerende voorbeelden van scholen waar met maatschappelijk betrokken ideeën van leerlingen wordt gewerkt. Hoe pakken zij dit aan? Hoe zorgen zij dat het past in alle drukte op school?

Gelukkig werd ik in mijn zoektocht naar voorbeelden al snel doorverwezen naar Stella. En Stella wist mij taal te geven aan hun inspanningen: sociaal ondernemen in de klas.

Het Lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap zorgt daarnaast voor onderbouwing van deze voorbeelden vanuit de literatuur en geeft handvatten voor docenten en scholen. Het lectoraat legt uit hoe het leren sociaal te ondernemen onderdeel kan worden van de al bestaande taken van de school, omdat het invulling geeft aan de doelstelling van burgerschapsonderwijs, om kinderen voor te bereiden op het deelnemen aan en vormgeven van de maatschappij.

Onmisbare informatie die ik ga verwerken in mijn digitale magazine met inspirerende voorbeelden over leerlingenparticipatie (meedenken en ondernemen) & maatschappelijke betrokkenheid op of vanuit de eigen school.

Verschillende partijen hebben al aangegeven dit magazine te willen verspreiden, dus houd dit in de gaten!

Anne Schmidt

Senior beleidsmedewerker duurzaamheid in het onderwijs bij OCW

Ik heb een steen verlegd in een rivier op aarde Het water gaat er anders dan voorheen

Bram Vermeulen

< Terug

Wat doet er werkelijk toe? Waartoe ben ik op aard? Hoe kan ik betekenisvol zijn? Hoe kan ik het verschil maken? Met het verstrijken der jaren lijken dit soort 'levensvragen' voor mij in toenemende mate aan relevantie te winnen. Op zoek naar nieuwe uitdagingen lees ik in 2019 de vacature voor een onderzoeksdocent binnen het lectoraat 'Toekomstgericht Onderwijs'. In dit lectoraat staat (naast 'technologische ontwikkelingen in het onderwijs') het onderwerp 'leerlingen leren sociaal

te ondernemen' centraal. Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap leert kinderen 'om vanuit compassie, empathie en zorgzaamheid kansen voor het bijdragen aan duurzame ontwikkeling te onderkennen, om vervolgens ideeën te genereren en initiatieven te ontplooien die een bijdrage leveren aan duurzame ontwikkeling' (fragment uit inaugurale rede Stella)

De vacature raakt een snaar bij mij, een mogelijk nieuwe uitdaging die perfect aansluit bij mijn zoektocht en ambitie: samen met collega's, studenten, leerkrachten en leerlingen via onderzoek bijdragen aan een betere wereld en, al is het maar een beetje, het verschil maken.

Ik schrijf mijn sollicitatiebrief:

'Mijn motivatie en ambitie voor het onderwerp van onderzoek vloeien voort uit persoonlijke kernwaarden die een duidelijke relatie hebben met het onderwerp 'sociaal ondernemerschap': 'duurzaamheid', 'verantwoordelijkheid' en 'verbondenheid'. Als HBO-docent, pedagoog en moeder wil ik een bijdrage leveren een duurzame, leefbare wereld voor allen (nu en in de toekomst) waarin wij verbondenheid met onszelf, elkaar en de wereld ervaren.' (fragment uit sollicitatiebrief)



Ik word aangesteld als docentonderzoeker bij het lectoraat, inmiddels zijn we 6 jaar verder. De afgelopen jaren heb ik samen met collega's in het verlengde van de verschillende lectoraatstaken 'stenen kunnen verleggen'. Via literatuurstudie, verkennend onderzoek, praktijkonderzoek op basisschool en pabo, artikelen in tijdschriften, presentaties en workshops op congressen in binnen- en buitenland hebben we vanuit onze gezamenlijke expertise getracht het gedachtengoed met betrekking tot Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap te verdiepen, aan te scherpen en te verspreiden. Een actuele 'steen' betreft de ontwikkeling van de digitale toolkit 'Sociaal ondernemen in de klas'. Deze digitale toolkit ondersteunt (aanstaande) leerkrachten bij de vormgeving van onderwijs in sociaal ondernemerschap.

Ik vertrouw erop dat onze inspanningen waardevol en betekenisvol zijn en een vreedzame, rechtvaardige en duurzame wereld een beetje dichterbij hebben gebracht en gaan brengen. Het lectoraat heeft mij in ieder geval de mogelijkheid geboden om mijn ambities ook als professional vorm te geven.

Marijke van Voorthuijsen

Opleidingsdocent, docentonderzoeker lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap, instituutsopleider Marnix Academie

[< Terug](#)



Samen verschil maken binnen én buiten de klas

< Terug

Vanuit mijn rol als projectcoördinator bij [Stichting Move](#) heb ik Stella leren kennen door onze samenwerking in het Erasmus+ Small Scale Project Tools voor onderwijs in Sociaal Ondernemerschap. Tijdens onze eerste ontmoeting vertelde zij bevlogen over haar werk. Voor mij was dat een eye-opener: ik merkte dat ik sociaal ondernemerschap al in mijn eigen onderwijspraktijk toepaste, zonder dat ik er de woorden of een model voor had. Het raakte aan mijn overtuiging dat kinderen daadwerkelijk de wereld om hen heen kunnen veranderen. Niet voor niets werk ik nu bij Stichting Move, waar we uitgaan van de talenten van kinderen en hoe zij die kunnen inzetten om hun leefomgeving te verbeteren.

Het samenwerken aan de Tools met Stella en collega's van de Marnix Academie en Hogeschool PXL bood mij de kans mijn dubbele pet, (inmiddels oud)-PO-leerkracht en projectcoördinator, in te zetten én mezelf verder te verdiepen. Deze samenwerking droeg ook bij aan de doorontwikkeling van ons project Move je Buurt. Het model voor sociaal ondernemerschap in de klas helpt ons beter te verwoorden wat we al deden.

In Move je Buurt komt sociaal ondernemerschap écht tot leven. Kinderen en studenten ontdekken elkaars leefwereld, bedenken samen hoe ze hun wijk kunnen verbeteren en voeren hun plannen daadwerkelijk uit. Van een spelletjesmiddag in het buurthuis tot het beschilderen van prullenbakken: steeds ervaren kinderen én studenten dat ze samen verschil kunnen maken. Ook voeren Marnix-studenten die de minor Kids for Change volgen een Move je Buurt uitvoeren. Voor hen is dit een totaal nieuwe ervaring: ineens zijn ze niet alleen leraar-in-opleiding, maar ook projectleider. Dat vraagt om loslaten, vertrouwen en samenwerken op een andere manier. Niet alleen voor de studenten, ook voor de leerkrachten van de deelnemende klassen.

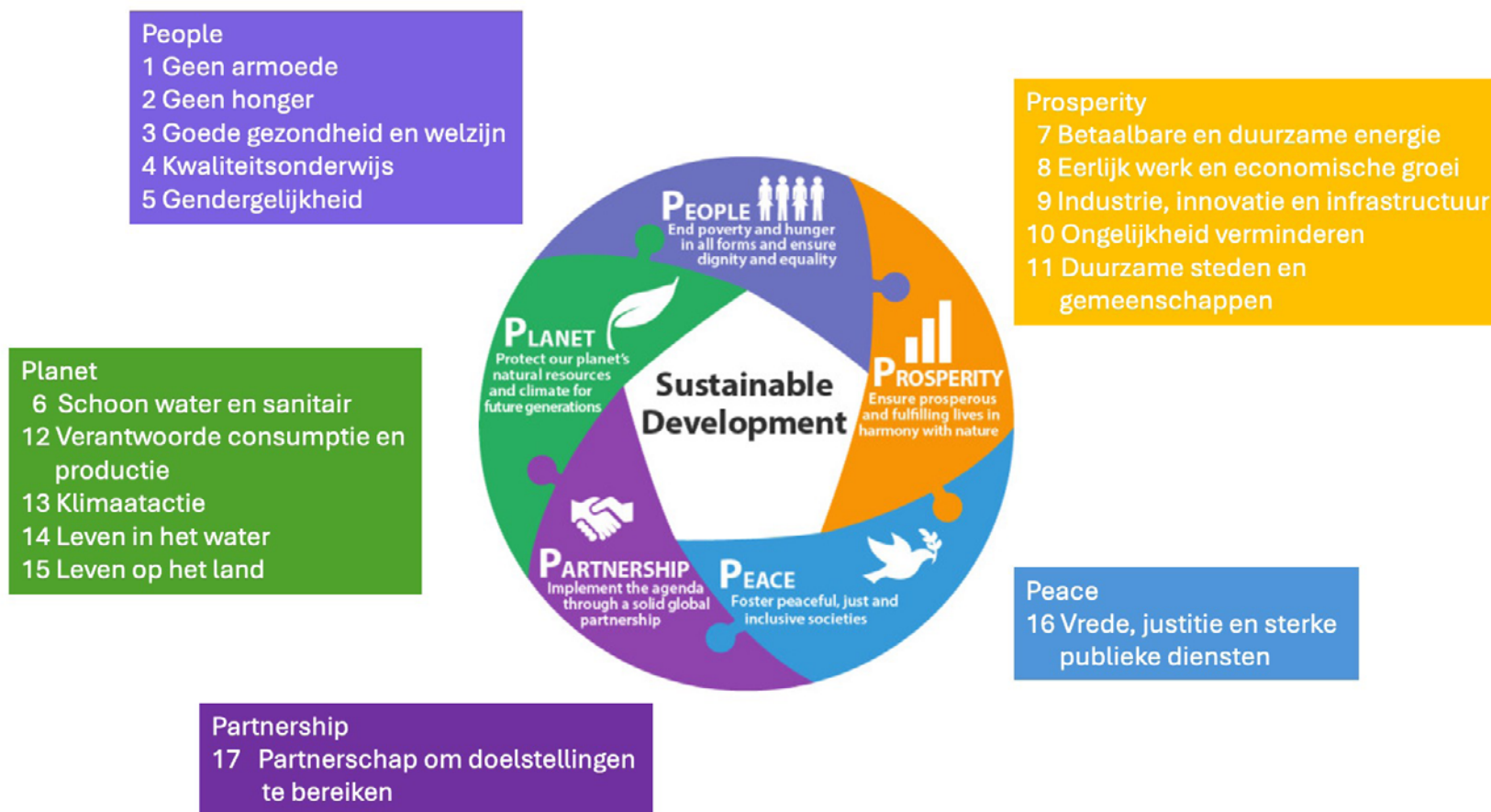
Projecten als Move je Buurt laten zien dat er ruimte is voor creativiteit, ondernemerschap en maatschappelijke betrokkenheid in de klas. Ze laten zien dat kinderen zelf impact kunnen maken en bijdragen aan een betere wereld. Het is inspirerend om te merken dat studenten en leerkrachten net zo enthousiast zijn als ik. Daarom ben ik blij met de samenwerking en kijk ik uit naar het eindresultaat van de samenwerking. De tools geven straks praktische handvatten om sociaal ondernemerschap in de klas mogelijk te maken. Dan is het vooral een kwestie van doen!

Maud weerden

Projectcoördinator Stichting Move

Figuur 1. > Vergroot

Structurering van de SDG's langs de vijf pijlers van duurzame ontwikkeling



< Terug



Colofon

Productie

Marnix Academie,
Afdeling Marketing & Communicatie

Vormgeving

Ontwerpbureau Invormatie

Fotografie

Privécollectie Stella van der Wal-Maris,
Jan Buteijn (Butino), David Jagersma

Uitgave

November 2025

marnixacademie.nl